

Dynamisch Perspectief

Ledenblad van de Vereniging voor
biologisch-dynamische landbouw & voeding

Februari 2010 / 1

Zarathoestra en biofotonen
Helende tuin op De Hoge Born
Grond: pachten, kopen, huren, krijgen
De vijfde generatie Brandsma op Ugoklooster

Dynamisch Perspectief

WIJZE MAN

Laatst droomde ik over Rudolf Steiner, een rustige, vaderlijke man met hele vriendelijke ogen. Hij zat in een rieten stoel naast een zwarte vleugel. Ja, natuurlijk had hij tijd om ons – mijn 8-jarige zoontje en mij – te ontvangen. Met mij zou hij over het boek praten, dat ik schrijf. En mijn zoon zou hij vioolles geven. "Steiner, wie is dat nu weer?" vroeg zoonlief de volgende ochtend aan het ontbijt, toen ik over mijn droom vertelde. "Eh, een hele wijze man, die 85 jaar geleden dood is gegaan. Maar veel mensen zijn nog steeds bezig met de dingen die hij heeft bedacht."

En dat zien we weer duidelijk in deze Dynamisch Perspectief: Jan Saal schrijft over Steiner's Landbouwcursus, de preparatengroep verdiept zich in verassen van onkruid en ongedierte (wat Steiner beschreef) en Ilse van den Bosch schrijft over voeding die gezond is voor alle wezensdelen van de mens, gebaseerd op het vierledig mensbeeld van Steiner.

Ellen Winkel, ellen@schrijfwinkel.nl

- 03 Dynamisch Portret: De vijfde generatie Brandsma
- 10 Mansvelt-gesprekken en BD-Beroepsontwikkeling
- 14 Demeter kastomaten
- 15 Verslag Pergoladag
- 16 Landbouwcursus 2e voordracht
- 18 Helende tuin bij zorgboerderij De Hoge Born
- 22 Grond: pachten, kopen, huren, krijgen...
- 26 Uit de preparatenschuur: Winterlicht
- 28 Internationaal overleg: de 'Vertreterkreis'
- 30 Dynamische Keuken: Zarathoestra en biofotonen
- 34 Perspectief
- 40 Colofon, BD-info en ledenservice
- 42 Agenda

Mansveltgesprekken

10 en BD-beroepsontwikkeling

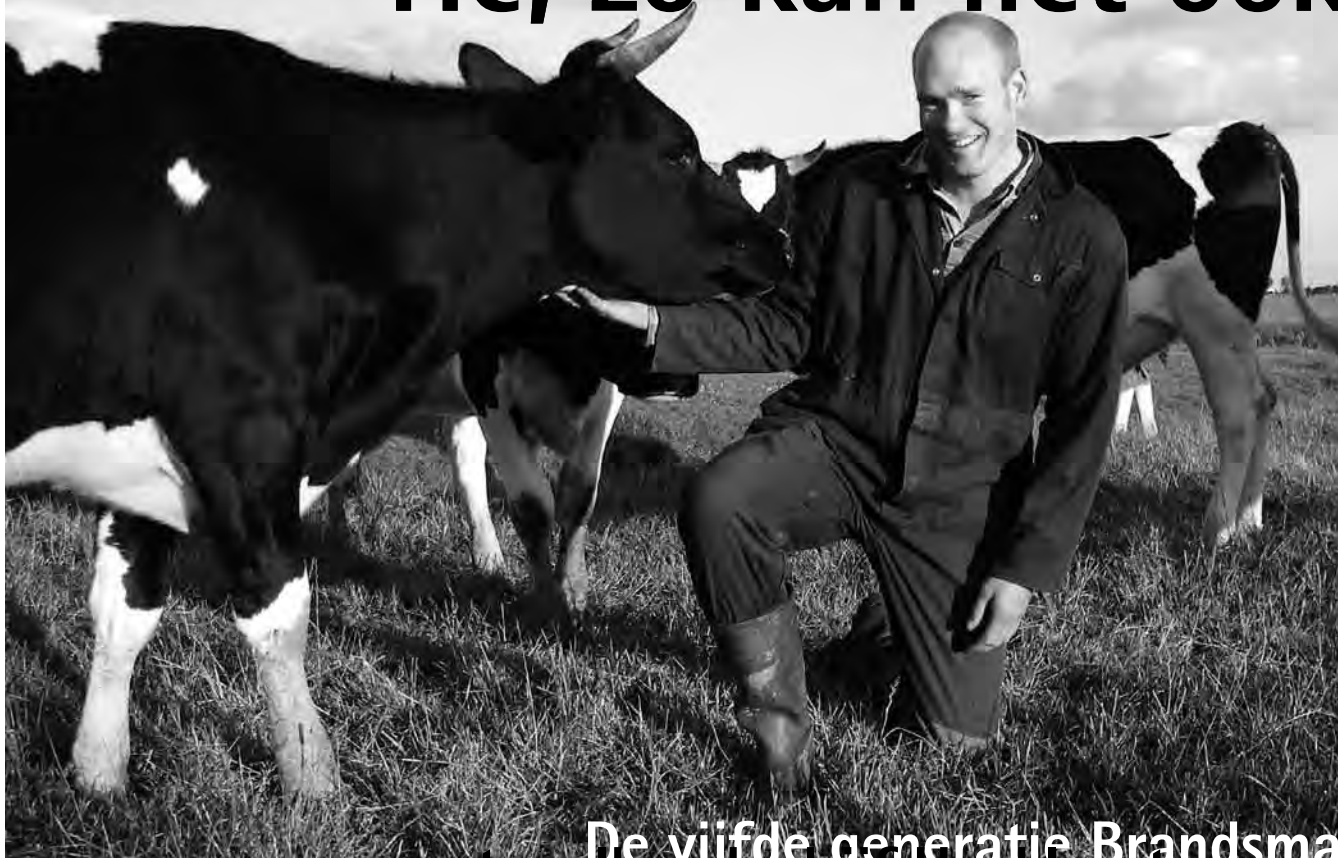
Helende tuin

18 op de Hoge Born

Grond:

22 pachten, kopen, huren, krijgen

'He, zo kan het ook'

De vijfde generatie Brandsma neemt melkveebedrijf Ugoklooster over

Henk Brandsma, bekend als fotomodel op de pakken volle melk van Zuiver Zuivel (zie achterpagina), werkte in de jaren 70 in Kenia als landbouwvoorlichter. Totdat hij een brief kreeg van zijn vader: zijn jongere broer zou het veebedrijf toch niet overnemen. Of Henk nog interesse had? En zo keerde Henk met zijn gezin terug naar Friesland. Nu, 25 jaar later, loopt de vijfde generatie Brandsma zich warm om het bedrijf over te nemen. Deel 4* in de serie over bedrijfsovername. *Tekst: Jozien Vos | Foto's: Hedwig Brandsma*

De hoge Friese stolpboerderij van Ugoklooster ligt, omgeven door bomen, in een weids open landschap. Aan de westkant grenzen de weilanden aan de nieuwbouwwijk van Bolsward. Nu vliegen er zwarte kraaien in de eindeloze grijstonen van de winter, in het voorjaar zullen de grutto's weer opvliegen als een roze oplichtende wolk. Bij de ingang van het sobere, opgeruimde erf van de boerderij staat een kunstkoe, die het landschap in zich draagt, de hemel en de aarde met de horizon op haar flanken geschilderd.

Ugoklooster is het melkveebedrijf van Henk en Lamkje Brandsma. Hun kinderen Wytze (29) en Hedwig (27) zijn er actief bij betrokken. Lamkje werkt ook buiten de deur, bij een zorginstelling voor autisten in Sneek. Dochter Hedwig heeft nog geen besluit genomen over bedrijfsopvolging. Ze verwacht dit jaar haar studie af te ronden in Wageningen, de Master-opleiding Organic Agriculture. Wytze werkt vanaf de zomer van 2008 bij LaMi in Utrecht, een organisatie die vernieuwende landbouwprojecten realiseert. Maar de laatste dag van de week is hij altijd op Ugoklooster te vinden. Met één been staat hij al in het bedrijf: er ligt een concept-overeenkomst voor de vorming van een VOF. "De puntjes moeten vanmiddag maar even op de i," zegt Henk tegen zijn zoon. Wytze haalt eerst zijn dikke sokken op voordat het gesprek zich vervolgt onder het hoge dak van de oude stolp, in de kamer die dienst doet als kantoor. Aan de muur hangt niet een grote kaart van Friesland, maar wel één van Afrika. De Brandsma's hebben er hun hart verloren. "Als je daar een keer geweest bent, ..." zeggen ze. Maar nu boeren ze in Friesland, al droomt Wytze nog altijd over Afrika: "Maar boeren verliezen daar nu geld. Het moet hier gebeuren."

Geschiedenis

Henk vertrok met zijn Lamkje in 1977 als landbouwvoorlichter naar Kenia in Afrika. Hij zou helemaal geen boer worden; het leek erop dat zijn jongste broer zijn vader zou opvolgen. Maar toen kwam die brief van zijn vader: 'Wij willen ophouden, heb jij nog belangstelling om boer te worden?' Moesten wij die stap zetten of niet, vroegen Henk en Lamkje zich af. En Wytze herinnert zich nog dat hij als vierjarige wegliep, toen hij zag dat alles ingepakt werd. Zijn zusje Hedwig was nog een peuter.

Na zeven jaar onder de Afrikaanse zon keerden ze terug naar Fries-

'Wij denken dat we beter tussen de koeien kunnen lopen; dat we daar meer mee verdienen dan op een mooie John Deere tractor rond te rijden'

land, hoewel de rentmeester zich tegen de overname verzette. Hij wilde het bedrijf vrij van pacht verkopen en voerde bij de rechter aan dat ze niet genoeg verstand hadden van boeren in Nederland. "De eerste snee na terugkomst leverde de slechtste kuilbulten op die we ooit hebben gehad," vertelt Henk lachend. "En het boeren betekende ook volop lichamelijk werk. In die zomer dacht ik wel eens: is dit het nu? Tjonge nog aan toe, wij molken nog op de Friese stal, bijna 40 koeien. Per koe ging je met melken drie keer door de knieën." Die winter werden ze ergens uitgenodigd om over Kenia te vertellen. "Toen wist ik wat heimwee was," zegt Henk.

Maar de rechter besliste positief en ze bleven boeren. Ze werkten aan een verdere ontwikkeling van Ugoklooster, het bedrijf waar Henk's aan lager wal geraakte overgrootvader in 1887 als pachter begon en waar hij ook weer op de wal is geklauterd. De naam van het bedrijf verwijst naar het klooster dat enkele eeuwen terug in de buurt van de boerderij heeft gestaan.

Vanaf 1988 boeren ze biologisch-dynamisch. Proserpina besloot toen dat er melk bij kon en Henk en Lamkje grepen graag de kans om in te stappen. In Kenia hadden ze al gezien dat boeren met kunstmest afhankelijk maakt. Bovendien zagen ze dat de koffieplanten op een biologisch bedrijf er aanmerkelijk beter voorstonden. Deze wijze van boeren werd een nieuw avontuur. In het zelfde jaar bouwden ze de ligboxenstal, vanwege arbeidsgemak.

Dankzij een herverkaveling ligt inmiddels al het land rondom de boerderij, die in het begin van de jaren 90 in eigendom kwam. Tijdens

zware stormen was de hele achterkant van de stolpboerderij eruit gewaaid. Toen bood de eigenaar hun het bedrijf en de grond aan. "Die aankoop is een goede zet geweest", vertelt Henk. "Ze hebben 't ons gegund. Het is in verpachte staat verkocht. Nu exploderen de pacht-prijzen, omdat de grondprijzen speculatief omhoog zijn gegaan. De minister heeft toegestemd de pacht-prijzen te verhogen en daarmee laat ze de boeren in de kou staan." Ze konden nog 10 hectare bijkopen, zodat het bedrijf groeide van 36 naar 46 hectare. Daarnaast huren ze nog 12 hectare een stukje verderop. De veestapel is uitgebreid door eigen opfok. Sinds 2007 heeft een melkrobot het melken van de ruim 50 koeien overgenomen. En afgelopen zomer is de oude stal uitgebreid met een nieuw gedeelte, een open serre-stal. Van buitenaf ziet dit opvallend hoge en nieuwe deel er niet zo behaaglijk uit. Het is weliswaar omgeven door windbrekend gaas, maar het lijkt toch bar koud om daarin koe te zijn in de gure decembermaand. Maar binnen blijkt de stal een organisme met een eigen warmte, herkauw-rust en lichtkwaliteit. De koeien bevinden zich voornamelijk in het open, lichte deel. Het oude deel, waarin ze voor de uitbreiding vertoefden, steekt er wat grauw bij af. "De extra ruimte doet de koeien met ho-rens goed," vertelt Wytze.

De opvolging

Henk vertelt over zijn 'boer-zijn'. "Het is een levenswijze geworden. Ik zou niet anders meer willen, niet meer onder een baas kunnen werken. De vrijheid en onafhankelijkheid, zelf je dag in kunnen de-

len. Ik heb de luxe om niemand te hoeven 'pleasen.'" Maar het mo-ment dat Henk het bedrijf gaat overdragen komt dichterbij.

Wat maakt Wytze tot de geschikte opvolger?

"Er zit zoveel boerenbloed en kennis en kunde en aardigheid in hem. En bovendien iets wat wij ook zelf hebben, 'vrijbuitigheid'. Hij loopt een rondje als hij thuiskomt en kijkt hoe de koeien erbij liggen. Als ik weg ben en hij neemt waar, dan gaat dat vlekkeloos. En soms heeft hij oplossingen die me verrassen. Hé, zo kan het ook, ... Bijvoorbeeld in het voorjaar zegt hij: 'Zou je nog niet gaan maaien?' Maar ik vind het land nog te nat. 'Als je maait droogt het toch ook wel sneller op,' meent Wytze. Dan hebben we het erover en komen tot een besluit."

En waarom is dit voor Wytze 'het' bedrijf?

"Dat is een gevoel," zegt Wytze. "Ik kan me hier goed in vinden en we maken een ontwikkeling door. We hebben hier net die nieuwe stal gebouwd. Maar voordat ik erin stapte wilde ik wel eerst studeren (Rurale Ontwikkeling in Wageningen) en iets van de wereld zien. Ik heb een wereldreis door Afrika en Zuid-Amerika gemaakt. Nu werk ik bij LaMi, een intermediair tussen provincie Utrecht en boeren, gericht op landbouw en milieu. In Afrika is de manier van leven vrijer en op-rechter. Ze genieten daar van dag tot dag en dat ondanks de armoede. Mijn ouders hebben me de vrijheid gegeven om verder rond te kijken. Vroeger was ik onrustiger. Nu waardeer ik het leven hier meer. Hier geniet ik ook, het zicht, de koeien."

Welke rechtsvorm kiezen jullie?

"Lamkje en ik hadden al enkele jaren een maatschap," zegt Henk. "Er ligt nu een ontwerpcontract voor ons drieën. We moeten alleen de puntjes nog op de i zetten. Het wordt een VOF, een vennootschap onder firma. Als je met drie maten bent kan het nu namelijk niet anders dan een VOF worden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen economische en juridische overgang van bedrijfsmiddelen. Bij ons wordt het bedrijf gezamenlijk voortgezet, zonder juridische overgang van het onroerend goed. Dat betekent dat het eigendom voorlopig op onze naam blijft staan. Het financiële resultaat van het bedrijf telt. Dus de bedragen die overgaan worden in een later stadium bepaald en geregeld. De vraag zou kunnen zijn aan wie dan de stille reserves toevallen. Vooral nog is dat aan Lamkje en mij. Maar het zou ook kunnen dat een gedeelte van de stille reserves niet in rekening wordt gebracht, zodat ze aan Wytze toevallen. We zijn al een aantal jaren bezig om Hedwig en Wytze te laten delen in het bedrijf. Dat doen we door tegoed-schrijvingen. Ze krijgen per jaar een x-bedrag – deels de maximale belastingvrije schenking, deels beloning voor werk en waar-

neming – maar dat krijgen ze niet uitbetaald. Het komt in de boeken als een tegoed-schrijving. Zo wordt het bedrijf geleidelijk van hen en moet het straks niet in een keer over. Als Hedwig straks deel wil nemen in het bedrijf komen we weer in een heel andere situatie. Eerst maar eens afstuderen." (Het belastingvrije bedrag is 5000 euro per kind per jaar en eenmalig 24.000 euro per kind in de leeftijd van 18 tot 35 jaar (red.)) Ook Wytze vindt dat je alle opties goed moet bekijken: "Je moet een ontwerp maken, alle betrokkenen moeten het met elkaar eens zijn over wat ze willen. Daar moet je genoeg tijd voor nemen, het moet in elkaar passen. Daar kun je rustig een jaar voor nemen."

Een valkuil bij de overname is, dat je enorm veel overdrachtsbelasting moet betalen. Dat kun je met een VOF voor een groot deel voorkomen. Het bedrijf inclusief het vee gaat voor boekwaarde over als Henk en Lamkje uit het bedrijf stappen. Daarbij wordt een anti-speculatiebeding opgenomen: als Wytze het bedrijf binnen enkele jaren na de overname zou verkopen kan hij niet in zijn eentje de winst opstrijken. Maar voorlopig trekt de oudere generatie zich nog niet uit het bedrijf terug. Henk is nu 57 en is er nog niet aan toe. Wytze is 29 en is er ook nog niet aan toe.

Hoe zorg je dat er voldoende inkomen is tijdens de overname?

"Het bedrijf moet gezond zijn en zwarte cijfers schrijven. Je moet toekomst zien," vinden vader en zoon. "Misschien werk ik in het begin nog buitenshuis," zegt Wytze en Henk vult aan: "Als we hier beiden fulltime zouden zijn, dan is het armoedzaaijerij en loop je elkaar voor de voeten." Wytze: "We kunnen het niet verdienen met eigen mechanisatie, dus dat huren we in. Zelfs gieren of uitrijden van de mest kun je beter uitbesteden. Dit hangt samen met de schaal waarop we werken, op een gegeven moment is er een omslagpunt. We kiezen voor een eenmansbedrijf." Henk: "Wij denken dat we beter tussen de koeien kunnen lopen; dat we daar meer mee verdienen dan op een mooie John Deere tractor rond te rijden."

Wat draag je eigenlijk over als je een bedrijf overdraagt? Hoe zouden jullie je bedrijf karakteriseren?

Het blijft voor het eerst even stil ... Dan zegt Henk: "Ik denk dat ik een manier van leven overdraag." Wytze reageert: "Heb je dat al niet overgedragen?" Ze lachen. "De koeien en de activiteiten daaromheen vormen de kern van het bedrijf. Wij hebben een Afrika-tic. We zijn kostenbewust. Wij hebben veel beheersgras en de zaakjes goed op orde. We hebben de melkrobot, dat geeft arbeidsverlichting. We hoeven niet twee maal per dag achter die koeien aan. Ze gaan er zelf naartoe omdat de liefde door de maag gaat en ze daar lekkere brokjes krijgen. Koeien gaan meer hun eigenwijze gang. En als boer word je veel meer controleur en observator." Wytze voelt daardoor meer vrijheid om te kiezen wat hij doet. Hij kiest ook bewust voor het dynamische aspect. Kenmerkend voor hem zijn de hoorns van de koeien. "Dat vind ik zo mooi. En het zoeken naar evenwicht en de kringloop op het bedrijf." Henk: "We zijn zakelijk boer, maar verzetten ons ook al 20 jaar tegen de oormerken. Door onze 'hardkopperij' houden we vol. Als je toegeeft dan zijn al die jaren verzet weggegooid. Maar we worden wel met twintig procent gekort op onze toeslagrechten (een premie die alle melkveehouders in de EU krijgen als compensatie voor de gedaalde melkprijs). Hoe ver moet je gaan? Moet je je overtuiging laten varen voor geld? Bedrijf noch gezin mag er aan ten gronde gaan."

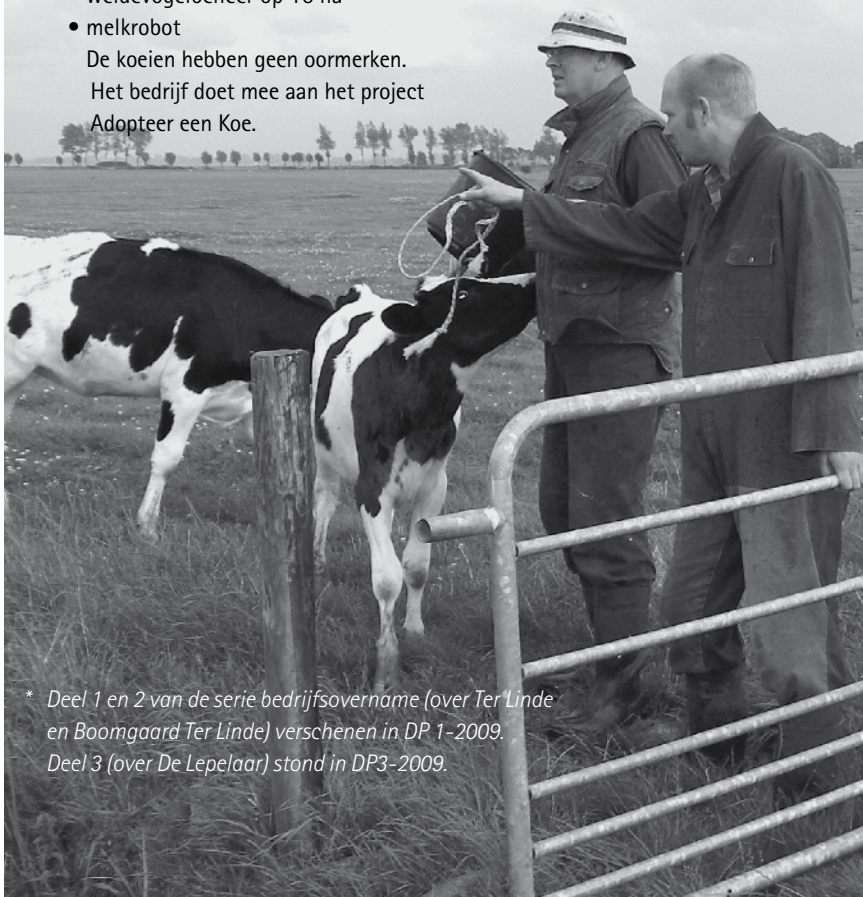
Bedrijfsgegevens:

Melkveebedrijf Ugoklooster
 Familie Brandsma
 Ugoklooster 1
 8701 PS Bolsward
 T 0515-572914
 henkbrandsma@hotmail.com

- 55 koeien
- 20 kalveren (jonger dan 1 jaar)
- 25 pinken of in het Fries 'hokkelingen' (tussen 1 en 2 jaar)
- 25 schapen
- 58 hectare (46 ha in eigendom, 12 ha in pacht)
- weidevogelbeheer op 16 ha
- melkrobot

De koeien hebben geen oormerken.

Het bedrijf doet mee aan het project
 Adopteer een Koe.

* Deel 1 en 2 van de serie *bedrijfsovername (over Ter Linde en Boomgaard Ter Linde)* verschenen in DP 1-2009.
 Deel 3 (over De Lepelaar) stond in DP3-2009.

Geert Jan van der Burgt vertelde over zijn *onderzoek naar akkerdistel*: "Elke onkruidplant verschijnt als antwoord op wat jij wel of niet doet. Het karakter van de akkerdistel is 'Op spanning houden'. Als jij als boer doet wat die akkerdistel doet – op spanning houden, dus zeer nauwgezet werken – dan hoeft die distel zijn punt niet meer te maken en verdwijnt."

Workshop *Werken met opstellingen* met Leen Janmaat. Je kunt over een probleem praten, maar je kunt het ook 'opstellen'. Bij de vraag 'waarom is er op ons bedrijf knolvoet?' moest een tuinder vijf mensen in het lokaal zetten: 'tuinder', 'bodem', 'kool', 'klant' en 'knolvoet'. Deze 'spelers' moesten zich puur op gevoel verplaatsen. Het leverde een verrassend helder beeld op: de bodem moet meer op de voorgrond staan dan de klant. En er is teveel kool.

Wat weten

De workshop *Kijken naar eigen intuïtie* met Anne Machiel begon met een loopoefening. De voorste loopt zoals ze altijd loopt. De ander volgt haar precies in de beweging en vraagt zich af welk beroep zij zou kunnen hebben. Een deelnemer: 'Verrassend hoe treffend het beeld blijkt te zijn, dat in je opkomt!'

Verslag Winterconferentie

we intuïtief?

Tekst: Luc Ambagts Foto's: Dick Boschloo

Door terug te kijken op werkzaamheden die verrassend soepel zijn verlopen, krijg je oog voor je eigen intuïtie. Dit was een van de oefeningen op de winterconferentie met het thema 'Over de Grens Kijken, biologisch-dynamische landbouw als cultuur van de intuïtie' op 27 januari. 80 boeren en burgers deden mee.

'We kunnen dit thema niet zomaar een keer behandelen, en dat is het dan', kondigt Albert de Vries in zijn inleiding aan. Hij wijst erop hoe aandacht voor intuïtie en werken aan de bedrijfsindividualiteit hand in hand gaan. In het hele programma - met een inleiding over onkruidbestrijding, een gesprek over veredeling en fokkerij en werkgroepen over beroepsontwikkeling, etherkrachten, bedrijfsopstellingen en bedrijfskenmerken - is de rode draad: het herkennen van intuïtieve momenten.

In vier werkgroepen wordt 'Kijken naar eigen intuïtie' praktisch aangepakt. Door terug te kijken op dingen die goed uitpakten zonder dat je dat van te voren wist krijg je oog voor intuïtieve momenten in je eigen werk. Zo'n Gelukte Onverwachte Handeling ('goh', zeg je dan) kan iets zichtbaar maken van het karakter van je eigen handeling én van de kwaliteiten van de omgeving, van de mensen, dieren, planten, dingen waarmee je iets doet. Het is spannend te ontdekken waar die twee op elkaar aansluiten. In deze werkgroepen werd geoefend dat karakter en die kwaliteiten te benoemen.

Zoeken naar betekenis in gelukte momenten is niet ieders ding. 'Ik heb wel eens moeite met dat intellectualisme, ik doe meer met mijn gevoel', vertelt een tuinder in de pauze. Een ander vindt het juist verrassend te ontdekken wat een verschil er is tussen wat iemand vertelt en wat je daar zelf allemaal van maakt. 'Zo'n oefening in objectiviteit zet je met beide benen op de grond'. Wie de aansluiting van de eigen kwaliteit op het karakter van de omgeving herkent wordt enthousiast. In het intuïtieve handelen wordt dan iets van de toekomst zichtbaar.

Aan het eind van de conferentie dwarrelt de eerste sneeuw neer. We gaan naar huis met het besef dat we intuïties hebben en dat we ze kunnen herkennen. Hoe we ze verder cultiveren kan het onderwerp zijn voor een volgende keer.

Workshop *Eigen bedrijf in beeld* met Jaap Vermue. Hij heeft het Bewust Bedrijf Model heeft ontwikkeld. Op de vloer liggen zeven cirkels met bedrijfsaspecten die idealiter met elkaar in balans zijn, zoals 'inspiratie', 'eigen kwaliteiten' en 'uniek product'. Wanneer je letterlijk door dit model loopt, voel je direct welk onderdeel je affiniteit heeft, en welk aspect meer aandacht nodig heeft.

Workshop *Kijken naar eigen intuïtie* met Albert de Vries. Herinner je je een moment, waarop alles veel soepeler liep dan verwacht? En wat deed je toen precies? Wat deed dit met je omgeving? En hoe beoordeelde je dat?

"Waarschijnlijk heeft het ook wel met mezelf te maken"

BD-beroepsontwikkeling en Collegiale Toetsing

De BD-Vereniging biedt BD-beroepsontwikkeling aan in verschillende vormen, zoals individuele coaching, intervisie-, boerenbezoek- en themagroepen. De drijfveer achter de BD-beroepsontwikkeling is om het praten over je eigen ontwikkeling en over de niet-stoffelijke

zaken in de landbouw tot 'gewoonte' binnen de vereniging te krijgen. Deelname is voor alle BD-beroepsleden kosteloos binnen hun lidmaatschap, dus ook voor leden die geen Demeter-merk hebben.

De BD-Vereniging traint vrijwilligers om dit

werk te begeleiden, waardoor beeldvorming, karakterisering, advisering en eventueel beoordeling niet door elkaar gehaald worden tijdens het gesprek. Adviezen worden zo veel mogelijk afgestemd op de interesse en de kracht van betrokken boer. Een aantal van

Drachtstercompagnie, 1992. **Jan Brandsma** stapt met zijn vrouw **Thomaske** in een maatschap met Sybren Hartmans (toen 61, nu 79 jaar), op ekologisch melkveebedrijf De Kompenije (60 ha). Ze schakelen gelijk over op BD, waar Jan en Thomaske al enige jaren ervaring mee hebben. Ze maken Demeter-kaas, doen aan natuurbeheer en geregeld werken zorgvragers mee op het bedrijf. Maar Jan wil verder. "Het wezenlijke van BD vind ik, dat er ontwikkeling is: van jezelf én van het bedrijf." Daarom doet hij mee met de Mantvelt-gesprekken en met BD-Beroepsontwikkeling. **Andries Palmboom** vroeg Jan naar zijn ervaringen. *Tekst: Andries Palmboom*

Mantvelt-gesprekken

Jan: "Vanaf het begin doe ik mee met de Mansveltgesprekken. Ik ben er blij mee, omdat ze mij helpen mijn ogen open te houden. Het voorkomt bedrijfsblindheid. Dat begint al bij het invullen van de Mansvelt vragenlijst, die betrekking heeft op bemesting, voer, preparatengebruik, sociale setting, natuurbeheer, etc. Je geeft jezelf punten voor hoe je omgaat met BD-principes. Daaruit rolt de Mansveltscore. Maar behalve dat het een beeld geeft van de stand van zaken, moet je ook aangeven welke punten je nog wil verbeteren, waar je naar toe wil. Als ik de vragenlijst invul, 's winters, ben ik er meestal snel mee klaar, ongeveer in een kwartier. Het invullen is soms confronterend. Maar je wordt er niet op afgerekend, het is bedoeld als spiegel voor jezelf."

Naar aanleiding van de vragenlijsten organiseert Stichting Demeter een gesprek met één of twee collega-boeren, en desgewenst een gespreksleider. Hier komen vaktechnische zaken aan de orde, maar ook hoe je in het bedrijf staat. Van elkaar horen welke kant je op wilt. Het hoe en waarom daarvan is voor Jan interessant: "Dat brengt mijzelf

dan weer op ideeën wat ik beter of anders zou kunnen aanpakken. Zo heb ik ontdekt dat de zorg voor de bodemvruchtbaarheid niet iets is wat je er maar eventjes bij doet, maar wat veel aandacht nodig heeft. Een ander punt is dat we toe willen naar een meer gemengd bedrijf. Daarom zijn we aan het experimenteren met graanteelt. Een derde ontwikkelpunt is het opzetten van een zorgtak. Daar is Thomaske mee bezig."

BD-Beroepsontwikkeling – interview

Jan Brandsma heeft ook deelgenomen aan interview, maar de groep stopte omdat enkele deelnemers afvielen. "Die interview heeft me erg geholpen, een betere kijk te krijgen op wat ik zelf wil met dit bedrijf, en op welke manier ik dat binnen de maatschap voor elkaar kan krijgen binnen een goede onderlinge verstandhouding. De samenwerking was nogal eens aan spanningen onderhevig vanwege onduidelijke afspraken. Ik had de neiging om mijn ongenoegens hierover op anderen te projecteren. Tot ik een keer tijdens een interviewgesprek mezelf hoorde zeggen: 'Maar waarschijnlijk heeft het ook

deze begeleiders begeleiden ook de gesprekken binnen de 'collegiale toetsing' (de nieuwe naam voor de Mansvelt-gesprekken) bij Stichting Demeter (zie p. 12). Beide werkwijzen hebben immers veel overeenkomsten. Het gaat om meekijken bij een collega, spiege-

len, passende tips geven en de frisse blik van buitenstaanders te benutten. Bij de toetsing wordt de boer(in) beoordeeld ten opzichte van zijn of haar eigen voornemens van het jaar ervoor en ten opzichte van 'gemiste kansen voor BD', die collega's voor dit bedrijf zien.

Voor meer info of interesse om mee te doen met BD-beroepsontwikkeling: Luc Ambagts op het BD-bureau (0321-315937) of Joke Bloksma (050-5421158, jokebloksma@planet.nl). Voor collegiale toetsing binnen Demeter: Rienk ter Braake (0343-522355).

Collegiale toetsing

Makkelijker kunnen

wel met mezelf te maken.' Dat was voor mij het moment om moed te verzamelen, zaken aan de orde te stellen, en af te stevenen op duidelijke onderlinge verhoudingen waar ieder zich goed bij kan voelen. De sfeer binnen de samenwerking is nu een stuk beter is geworden.

Door de intervisie werd ik mij er ook van bewust hoe belangrijk het is om mij luis-terend op te stellen: 'Wat heeft het bedrijf mij te vertellen? De bodem? De beesten? De gewassen?' Dat krijg ik terug. Vroeger was ik, denk ik, soms te eenzijdig gericht op het afkrijgen van het werk."

Hoe verhoudt de Mansvelt-methodiek zich tot de intervisie?

Jan: "Intervisie helpt mij in mijn persoonlijke ontwikkeling. Het bedrijf ontwikkelt dan vanzelf mee. De Mansvelt-gesprekken spitsen zich in eerste instantie toe op het bedrijf. Intervisie gaat veel verder. Het runnen van een boerenbedrijf is natuurlijk een economische aangelegenheid. Maar in breder verband bekeken sta je als boer net als alle mensen in een ontwikkelingsstroom. Ook de bedrijfsmatige hobbels en problemen hebben daar mee te maken. Het rare is dat je er vaak alleen niet uitkomt, en andere mensen nodig hebt om bepaalde inzichten te krijgen. Dat heb ik echt ervaren bij de intervisie. Als ik dan mijn situatie weer eens ter tafel had (waar ik aanvankelijk nogal tegenaan kon hikken) ging ik na afloop eigenlijk altijd voldaan naar huis, dankbaar dat we met elkaar alles weer zoveel helderder hadden gekregen."

Als biologisch-dynamisch boer met Demeter-certificering kies je niet voor de gemakkelijke weg. Hoge idealen, strenge normen en nog meer verantwoording afleggen voor wat je zoal doet op je bedrijf. Kosten en extra administratie nog daargelaten. Stichting Demeter wil in de certificering toe naar een cultuuromslag. Van generieke normen naar individuele oplossingen. Van professionele controles naar collegiale toetsing. Hoe ziet dat er uit? *Tekst: Rienk ter Braake, Stichting Demeter*

Huidig systeem

Principes en richtlijnen zijn door Demeter Internationaal uitgewerkt tot gedetailleerde normen. Die voor iedereen gelden. Elk land geeft daarbovenop naar eigen inzicht en mogelijkheden nationale invulling. Zo is wereldwijd vastgelegd hoeveel maximaal bemest mag worden. Nederland vult aan dat minimaal 60 procent biologische, vaste mest moet worden gebruikt. Er zijn immers ook landen waar geen biologische mest verkrijgbaar is. Daar geldt dan een andere regel.

De professionele controleur checkt of aan alle minimale eisen is voldaan en legt vast wat niet voldoet. De Demeter Licentie Commissie legt maatregelen op bij alle overtredingen. Altijd achteraf en bestraft

dus wat mis is gegaan. Voor iedereen gelijk, ongeacht specifieke bedrijfssituaties.

Boeren die verder gaan dan wat minimaal verplicht is krijgen in het gunstigste geval een schouderklopje. Goed gedaan jochiel! Maar het telt niet mee voor je rapportcijfer.

Jan Diek van Mansvelt

Toen Jan Diek van Mansvelt voorzitter was van de BD-Vereniging, destijds nog één met Stichting Demeter, gaf hij aan dat het anders moest. Certificering moest gericht zijn op ontwikkeling en stimuleren wat wel goed gaat, met keuzevakken en de mogelijkheid om onvoldoendes te compenseren. Jan Diek kwam dan ook uit het onderwijs (Universiteit Wageningen). De Demeter Voorwaarden Commissie heeft

we het niet maken, wel leuker!

lange tijd gezegd dat het leuke ideeën zijn, maar dat er eerst een heldere structuur in de certificering moest worden aangebracht. Daarvoor werd in 2002 het fundament gelegd. De eerste stappen werden gezet om op een andere manier te gaan werken onder de naam 'Mansveltscore'.

Dit jaar wordt de naam van het systeem aangepast. Gewoon waarvoor het staat: Collegiale Toetsing.

De opbouw van het nieuwe systeem

Sowieso gecertificeerd biologisch

Met biologisch-dynamisch valt een boer onder de wettelijke regeling voor biologische landbouw. Iedere Demeter-boer is dan ook gecertificeerd biologisch.

Harde Demeter-normen

Bovenop de biologische certificering gelden een klein aantal duidelijke Demeter-normen. Eenvoudig en goed controleerbaar. Een stuk of zeven punten. Koeien met hoorns bijvoorbeeld, of gebruik van vaste, vercomposteerde mest. Het geheel past op een A-viertje en geeft iedereen duidelijkheid. De boer weet waar hij aan toe is en de klant weet waar Demeter voor staat. De professionele controleur neemt in tien minuten de Demeter-checklist door.

Zelf-audit

De boeren vullen het Scoreformulier Collegiale Toetsing in. Vroeger heette dat de Mansveltscore. Daar hebben de boeren al ervaring mee. Het formulier is sinds 2004 verder uitgewerkt en op punten verbeterd. Op basis van de principes van de biologisch-dynamische landbouw komen Bodemkwaliteit, Levenskwaliteit, Ecologische kwaliteit en Sociale kwaliteit aan de orde. Je denkt na over bijvoorbeeld compostering of levenskwaliteit. Hoe staat mijn bedrijf er voor? Wat loopt goed en waar kan meer aandacht naartoe? Sommige boeren lopen het formulier in tien minuten door en klaar is Kees. Anderen leggen het na een uur opzij. En pakken het later weer eens op. Of denken er nog wat over na tijdens het instrooien van de koeien of het eggen. Het kan ook juist

een aanleiding zijn voor een gesprek met partners, met klanten of medewerkers. Horen hoe anderen er naar kijken en dat meenemen voor jezelf.

Collegiale toetsing

In 2009 hebben we ervaring opgedaan met het bespreken van het Scoreformulier Collegiale Toetsing in een groep. Daarbij waren de boer(in), twee collega's en een coach van de BD-beroepsontwikkeling als gespreksleider aanwezig. De ervaringen zijn inspirerend. Inspirerend voor Stichting Demeter om door te gaan op deze weg. Ook inspirerend voor de coaches. En nog belangrijker: inspirerend voor de boeren die hebben meegedaan. Want daar gaat het uiteindelijk om. Reacties van collega's, met soms compleet andere bedrijven, maar wel dezelfde of vergelijkbare idealen. Een controleur bepaalt goed of niet goed. Bij collegiale toetsing leg je verschillende oplossingen en situaties naast elkaar. Juist van gelijkwaardige collega's. En op basis daarvan bepaal je zelf verbeterpunten. Wat pak ik dit jaar aan? En dat zijn soms verrassend andere zaken dan de afwijkingen vanuit de controles. Bijvoorbeeld dat elke week een aanhanger vol met troep wordt afgevoerd. Dat werknemers in de kantine biologische koffie krijgen. Of dat de medevenoot een preparatencursus gaat doen. Soms in eerste instantie zaken die niet eens

Demeter kastomaten

specifiek met bd-landbouw van doen hebben. Maar hoe kun je serieus aan levenskracht op je bedrijf werken als overall rommel rondslinger? Of hoe geloofwaardig ben je als je bd-producten teelt en je schenkt gangbare koffie aan je medewerkers? Wellicht nog belangrijker is dat het persoonlijke keuzes zijn. Dat je als boer, mede op basis van reacties van je collega's, zelf bepaalt wat prioriteit heeft.

Certificering

Dit jaar heeft de Demeter Licentie Commissie voor het eerst de rapportages van deze groeps gesprekken over Collegiale Toetsing gesprekken beoordeeld. En ook dat is even wennen. Als verboden drijf-mest wordt gebruikt kun je een boete opleggen. Maar kun je ook een certificaat toekennen op basis van de toezegging dat een boer biologische koffie gaat serveren in de kantine? Ja, dat kan. Maar het is wel anders. En het vraagt een andere afweging. In de gespreksrapportage dienen duidelijke verbeterpunten te zijn opgenomen. De collega-boeren hebben besproken welke dat zijn. De commissie bewaakt of ze worden uitgevoerd.

En zo verbetert elk Demeter-bedrijf zich. Stapje voor stapje. De Demeter-certificering wordt op deze manier zeker niet gemakkelijker. Het betekent zelfs drie keer een gesprek van al gauw drie uur. Twee keer bij een collega en één keer op het eigen bedrijf. Reistijd nog daargelaten. Tegenover een Demeter-controle van hooguit twintig minuten door de controleur. Maar het wordt wel leuker!

In DP 2-2009 schreef Rienk ter Braake het artikel 'Hoe intensief kan Demeter zijn?' over de overwegingen van de Demeter Voorwaarden Commissie en de Demeter Licentie Commissie om glastuinbouwbedrijf Poldervaart te certificeren. Rienk sloot af met de vraag: 'Bent u het hiermee eens?' **Kalle Heessen** reageerde. Op verzoek van de redactie heeft hij zijn reactie in een column verwerkt.

Demeter kastomaten? Mijn buurman was met het hele idee snel klaar: 'Let op mijn woorden,' mopperde hij gelijk, 'de volgende stap is Demeter kistkalveren, mét hoorns, dat wel. En round-up aangelengd met preparaten zie ik ook nog wel komen.'

Ik kan me zijn gevoel wel voorstellen. Demeter kastomaten.... Hoeveel etherkrachten komen er door dat glas? Hoeveel vruchtwisselingen kun je, rendabel, toepassen? Tomaat, paprika, komkommer? Dan heb je het wel gehad denk ik. Kas-kolen zijn nou niet echt rendabel.

Ach, mijn buurman overdrijft en ik ook, want eigenlijk snap ik boer André Poldervaart best dat hij de licentie aanvraagt. Ik twijfel alleen of je het, als licentiecommissie, moet willen. Natuurlijk moet je ook kijken naar de economische kant, en natuurlijk moeten de boeren op dit moment alle zeilen bijzetten om te overleven. Maar toch, als je oprecht gelooft dat een plantje niet alleen gevoed wordt door nitraat, fosfaat en kalium, maar ook door de krachten van de Ether, door de wind door zijn blaadjes, door de eerste zonnestralen als het plantje net zijn kopje boven de grond steekt en door de hommels en bijen die in een grote dans met de hele natuur zorgen voor het tot wasdom komen van een plant. Als je dát gelooft, hoe kun je dan zeggen dat een kastomaat het zelfde kwaliteitsstickertje kan krijgen als een volvelds groente?

En, om het economisch te bezien, wie dien je er mee? Als de consument, die echt gelooft in de kracht van de complete natuur, zo'n tomaat ziet liggen en zich realiseert hoe die geteeld is, blijft de tomaat in het schap liggen. Dát is denk ik niet waarvoor die consument Demeter producten koopt. Bovendien gaat die tomaat wel erg veel op een EKO-tomaat lijken, en die is waarschijnlijk nog goedkoper ook. En als die consument de tomaat wel koopt, en zich pas twee jaar later realiseert hoe die gegroeid is, (bijvoorbeeld door een artikel in een sensatie zoekend dagblad), dan kun je het als 'merk' Demeter helemaal schudden.

Het is tegenwoordig bijna vloeken, maar ik vind dat niet *alles* moet kunnen. 'Demeter' en 'kas' gaan gewoon niet samen. Dat is nou eenmaal zo. Dikke pech, jammer. Als er al een consument is die graag Demeter kastomaten wil, dan heeft die gewoon pech. Demeter moet vasthouden aan haar principes, Demeter moet echt blijven. Anders is het merk over tien jaar niets meer waard en is het net zo hol als een bijenkorf zonder volk. De geur hangt er nog, maar de ziel is eruit.

Ruim vijftig enthousiaste mensen – tuinders, klanten, winkeleiers en initiatiefnemers – deelden hun ervaringen op de Pergola-Praktijkdag (9-12-2009, Dronten). *Tekst Luc Ambagts /*

Foto: Irene Huitsing

Het was met recht een praktijkdag. De dagelijkse gang van zaken en de vragen bij het starten van of het omschakelen naar een Pergolabedrijf stonden centraal.

Pergola is een vorm van door consumenten ondersteunde landbouw (CSA, Community Supported Agriculture). Boer en klant worden partners. De boer zorgt voor de grond en levert de producten. De klanten zorgen voor de boer. Ze betalen een vooraf overeengekomen prijs voor een aandeel in de oogst. De drie belangrijkste kenmerken van Pergola zijn: openheid op financieel gebied, risicodeling (als de oogst tegenvalt krijg je minder) en via een kerngroep zijn klanten betrokken bij de ontwikkelingen op het bedrijf.

De levende natuur en de huidige markteconomie gaan slecht samen volgens Tineke Bakker, Pergolaboerin en organisator van de praktijkdag. "Als je als boerin werkt met levende natuur, is ook een levendige economie nodig. Het landbouwbedrijf behoudt zo zijn heelheid en levendigheid, en biedt bestaansrecht. Pergola is een levende economie die vanuit communicatie en contacten ontstaat."

Pergola maakt enthousiast. De verbinding tussen klant en tuinder maakt voor beide partijen meer mogelijk. Zekerheid over de afzet, vergroting van het netwerk, een aannemer of accountant in je klanten-

kring is voor een boer altijd handig. Zelf mee oogsten op je 'eigen boerderij' is voor stedelingen een gezellige en gezond makende ervaring. De gedachte aan een andere, levende economie maakt nieuwsgierig. Vinden we die ook? Voor sommigen is het allemaal heel gewoon: als je postzegels koopt doe je ook aan voorfinanciering dat is niks nieuws, het blijft gewoon kooppeld.

Wouter en Kathinka Kamphuis runnen sinds 1 februari 2009 hun eigen bedrijf 't Leeuweriksveld' bij Emmen (zie foto). Ze zijn gestart nadat ze jaren ervaring hadden opgedaan op andere biologisch-dynamische bedrijven. "We hebben veel rondgezworven en hadden geen geld voor investeringen. Onze klanten hebben de overstap naar onze eigen grond mogelijk gemaakt." Dertien klanten verstrekten samen een achtergestelde lening van een ton. Dat was genoeg om via de bank zelf de rest te financieren. Openheid van zaken levert vertrouwen op, en daarmee geld. Is dat een gewoon voorbeeld van investeren? "Het is heel mooi dat onze klanten ons geholpen hebben. Maar de klanten helpen ook zichzelf ermee, dat is eigenlijk nog mooier," aldus Wouter.

Klaas Nijhof, tuinder, en Egbert Lantinga, voorzitter van de Nieuwe Ronde in Wageningen vertellen met pret in de ogen over de onderhandelingen over de pakketprijs. Klaas wilde die niet verhogen omdat er dan klanten af zouden vallen. De kerngroep vond dat het loon voor Klaas dan te laag bleef en zette de verhoging door. Daarmee is de levende economie vooral gekarakteriseerd door een verandering van richting: openheid, samenwerking en vertrouwen komen in de plaats van geheimen, concurrentie en wantrouwen.

Voor het volledige verslag zie: www.bdvereniging.nl/pergoladag.

Bedrijfsindividualiteit laat planten groeien

Toen Rudolf Steiner in 1924 de reeks voordrachten gaf, die we nu de Landbouw cursus noemen, liepen er paarden voor de ploeg en molken de boer en boerin met hun knechten de koeien met de hand. Het was een totaal andere tijd. Maar veel van Steiners inzichten zijn tijdloos: ze zijn nog steeds inspirerend voor boeren, tuinters én consumenten in onze moderne tijd. In deze column bespreekt **Jan Saal** enkele inzichten uit landbouw cursus.

In de tweede voordracht spreekt Rudolf Steiner over het landbouwbedrijf als organisme, als individualiteit. Bedrijfsindividualiteit is een centraal begrip in de biologisch-dynamische landbouw geworden. Hoe kunnen we dat begrip vatten?

Het menselijk lichaam heeft een bepaalde bouw. Het hoofd – dat zich vooral met waarnemen en denken bezig houdt – onderscheiden we van de romp. De romp vervult allerlei levensfuncties. Onder het middenrif zitten de organen voor de spijsvertering. Boven het middenrif zitten het hart en de longen, de uitwisselingsorganen.

Met deze kennis gewapend kun je een boerderij vergelijken met een mens die op zijn kop staat. Dan moet het aardoppervlak gezien worden als het middenrif van de bedrijfsindividualiteit: onder de grond zitten hart, longen en hoofd en boven de grond zitten de verteringsorganen van die individualiteit. Deze individualiteit is in principe zelfverzorgend. Hij ontvangt zijn voeding direct uit de kosmos. Het leven van plant en dier zijn directe uitingen van het leven van de bedrijfsindividualiteit. Groei en bloei (vooral in de zomer) zijn de fysieke buiktoestand van die individualiteit, in slaaptoestand. Verwelking en verrotting (vooral in de winter) gebeuren in waaktoestand. Zo gaat het bij de mens immers ook. Wanneer hij wakker is gebruikt de mens krachten en wordt hij moe. Wanneer hij slaapt bouwt hij zijn vitaliteit weer op.

Wat in de eerste voordracht is aangeduid met levenskrachten en voedingskrachten, wordt nu gekoppeld aan onder de oppervlakte en boven de oppervlakte. De kosmische krachten komen via de zon en de planeten in de atmosfeer en in de aarde terecht. De zon verzorgt, via het licht, de krachten die blad, bloem en wortel hun vorm geven. De kalk in de bodem zuigt voortplantingskrachten de bodem in. De voedingskrachten, waardoor de plant mens en dier kan voeden, komen via de buitenplaneten. Zij worden via de warmte opgevangen door de kiezel in de bodem. Vervolgens worden deze beiden via de klei naar de wortels van de planten geleid. Uiteindelijk komen deze krachten dan terecht in bloem en vrucht, herkenbaar als zaad, kleur en smaak.

Al deze processen worden mogelijk gemaakt, door de bedrijfs-individualiteit. Onder de grond vangt deze de kosmische krachten op (vooral in de winter) en laat ze naar zijn buikgebied stromen, waar ze tot planten en dieren worden (vooral in de zomer). Een prachtig beeld van Rudolf Steiner, dat ons helpt om samenhang in de natuur te kunnen denken.

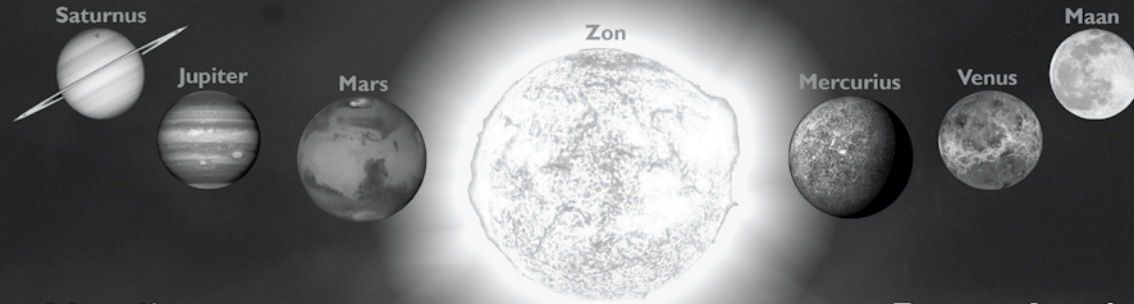
Voor een goede voorstelling heeft mijn zoon een illustratie gemaakt. Het tekenen van wat hierboven beschreven is helpt om de tekst beter te begrijpen en om ons voorstellingsvermogen te oefenen.

De voordrachten staan in bewerkte vorm op www.stichting-warmonderhof.nl. Klik op stichting, achtergronden, landbouw cursus.

Voedingskracht

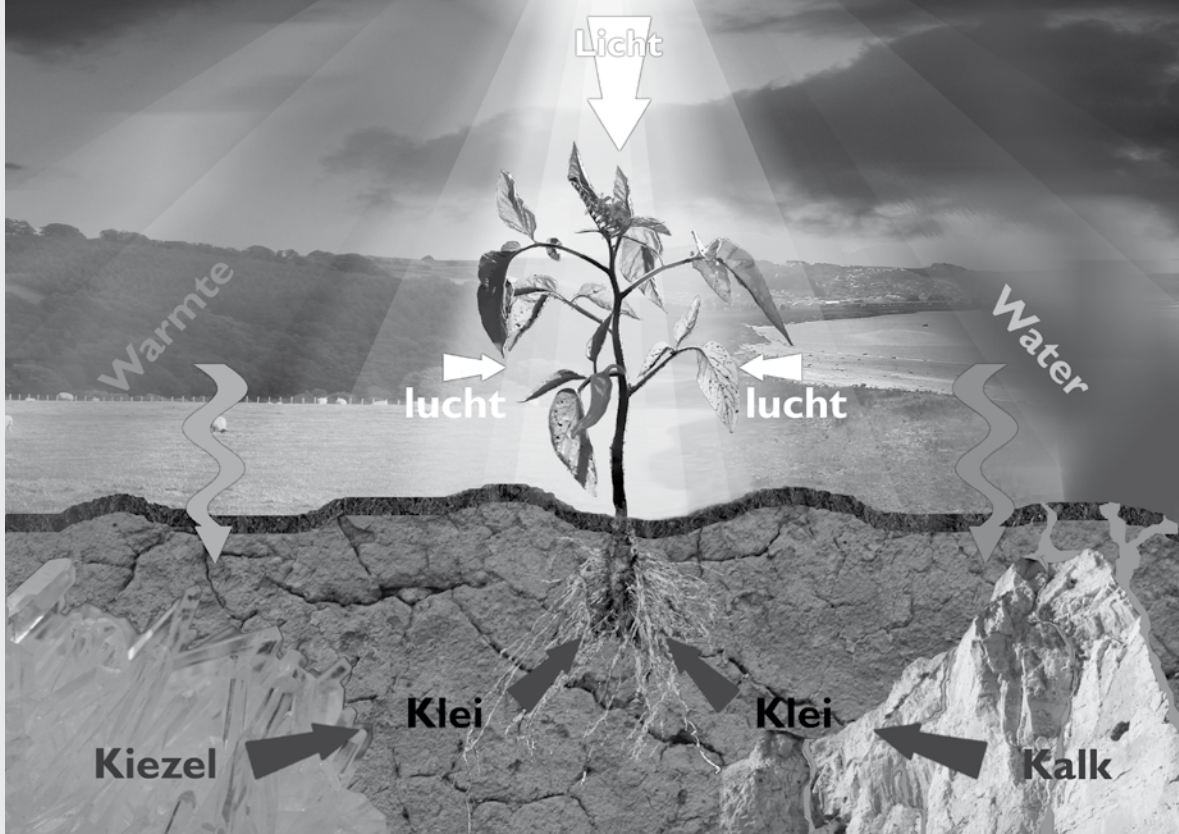
Gestaltvormende Kracht

Levenskracht

Voeding

Reproductie

(Illustratie: Tom Saal)

Helende tuin bij zoraboerderii

De Hoge Born

Zorgboerderij De Hoge Born in Wageningen heeft naast het productiegedeelte ook een 'helende tuin', die een rol heeft in de therapie. De beek, het blotevoetenpad en ook het akelige stuk tuin met stekels maken iets wakker bij de wandelaar. Vakgroep De Wilde Weelde legde de beekloop aan ter ere van haar 10-jarig jubileum. Helende tuinen hebben meerwaarde, leggen Joke Bloksma en Gerdien Griffioen uit.

Tekst: Joke Bloksma en Gerdien Griffioen van De Wilde Weelde

Afgelopen herfst hebben dertig leden van De Wilde Weelde (zie kader) een week lang aan een beekloop op zorgboerderij de Hoge Born gewerkt: er werd gegraven, leidingen gekoppeld, rubber doek gelegd, stenen gesjouwd, stekken geplant en doorwaadbare plekken gemaakt. Bewoners hielpen zo veel mogelijk. Er werd veel geïmproviseerd, gelachen en lekker gegeten. Tijdens het jubileumfeest op 6 november, dat met een symposium op de Hoge Born werd gevierd, stroomde het eerste water door de beek. De nieuwe beek

< Aanleg van de beekloop bij De Hoge Born begin oktober 2009 (foto Ruurd van Donkelaar).

gebruikt onder meer het water uit de oorspronkelijke bron (Born betekent bron) en kronkelt van de heuvel tot in het meertje. De aanleg en het onderhoud van een helende tuin zijn niet zomaar uit de exploitatie van een zorgboerderij op te brengen. De leden van De Wilde Weelde hebben de aanleg van de beekloop geschonken aan de Hoge Born. Met bijzondere geldpotjes en giften wordt de tuin stukje bij beetje aangelegd. Verder moet het vanzelf begroeien met beperkt onderhoud.

De zinnen prikkelen

De helende tuin bij De Hoge Born, een woonwerkgemeenschap van mensen met een psychiatrische of verstandelijke beperking, is ontworpen door de ontwerpgroep Die Vier* samen met de therapeuten van de zorgboerderij. Daarbij gingen ze uit van een gefaseerde aanleg van de verschillende tuinelementen, die moesten aansluiten bij de verhalen van gebruikers. De gefaseerde aanleg, die te maken heeft met het beperkte budget, biedt therapeuten de mogelijkheid om nieuwe elementen in te voegen, zodat ze de tuin een rol kunnen geven in hun therapie.

De ontwerpers hebben gezocht naar elementen die de gebruikers raken en die aansluiten bij hun belevingswereld. Vier zinnen (zintuigen) staan daarbij centraal: de tastzin, de levenszin, de bewegingszin en de evenwichtszin. Het blote voetenpad met grind, zand, schors en water stimuleert de tastzin; de prikkels aan de voeten laten de wandelaar grenzen ervaren. De levenszin

wordt geactiveerd doordat er veel verschillende sferen zijn gecreëerd in de tuin; er zijn plekken waar je je heel vitaal voelt en andere plekken waar je dat juist helemaal niet voelt. Door polariteiten met elkaar in wisselwerking te laten treden ontstaat levendigheid. De ene mens houdt van open, de ander zoekt beslotenheid. De een houdt van beweging en verandering; de ander zoekt rust en vertrouwdeheid. Er is een bosje gemaakt van elzen rond een bankje. Daarbinnen is het besloten, maar ook donker en angstig. Als je naar boven kijkt zie je een uitweg in de open lucht.

De bewegingszin wordt geprikkeld door rond te lopen in de tuin, waarbij je ontdekt dat je ergens heen wilt of juist tot rust komt op een plek. De tuin is nog behoorlijk open, er zijn makkelijke wandelpaden, maar ook moeilijk doordringbare gedeeltes. Mensen die niet weten wat ze willen, bijvoorbeeld doordat ze in een psychose zitten, kunnen door wandelen weer in contact komen met zichzelf en ook in het leven weer in beweging komen. De evenwichtszin helpt het zoeken naar balans. Daarom is in het ontwerp gezocht naar contrasten tussen open en gesloten, hoog en laag, zichtlijnen naar buiten toe en besloten bosjes.

Als het tijd is voor recreatie zijn de bewoners vrij om hun lievelingsplekken op te zoeken. Maar tijdens individuele therapie komen ze ook in contact met plekken die niet zo gemakkelijk voor ze zijn. Er wordt zelfs moedwillig een akelig, onbegaanbaar stuk natuur ingericht met stekels en moeras. De natuur heeft tenslotte zijn paradijselijke en zijn woeste kant, net als het leven.

De ziel van de tuin

Wat onderscheidt deze tuin nu van een gewone tuin? Alle tuinen werken in principe helend als je er doorheen loopt door de buitenlucht, lichamelijke beweging en de kleur groen. Ook stilte, beschutting, verkoeling, rust en prikkeling van diverse zintuigen ondersteunen het helingsproces van iemand die ziek of moe is. Maar in een helende tuin is extra aandacht voor de toepassing van natuurlijke beplanting met alle insecten en vogels, het zichtbaar maken van levensprocessen met groei en afsterving, het laten ervaren van seizoenverschillen en het integreren van zintuiglijke ervaringen in de

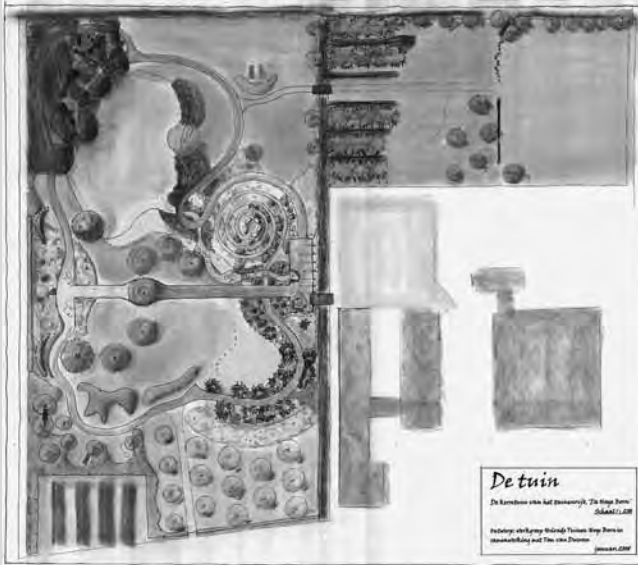
vormgeving van de tuin. Dat geeft de tuin een ziel. Dit geeft de meerwaarde boven de eenvormige, stijve tuinen die veel zorginstellingen hebben.

Een tuintherapeut** maakt dankbaar en expliciet gebruik van de voorbeelden die de natuur laat zien. Een simpel voorbeeld: een grote boom begon ooit als piepklein zaadje. Dit beeld geeft perspectief aan iemand die zich nog klein voelt. De intimiteit van het verspenen van kiemplanten maakt het gemakkelijker om je met je werk te verbinden. Dit helpt iemand die de rode draad kwijt is in zijn leven en werk. Depressieve of dementie mensen worden gewekt door verrassende

geuren en zingende vogels. Ze krijgen weer interesse in de wereld om hen heen. Zien hoe een plant afsterft en wordt opgenomen in de natuurlijke kringloop helpt vrede te krijgen met de eigen dood. Voor sommige doelgroepen is het expliciet benoemen niet gewenst. Gewoon in de tuin mogen zijn of er in werken heelt dan al meer dan genoeg.

Aangepaste tuinen

Bij de aanleg van een helende tuin bij een zorgboerderij kan toegankelijkheid een aandachtspunt zijn. Dit speelt niet op de Hoge Born, omdat de doelgroep hier mobiel en ziende is. Maar wanneer mensen in een rol-

Plattegrond van het ontwerp voor de helende tuin bij de Hoge Born (tekening Die Vier).

Voor blinde mensen zijn planten waar iets bijzonders aan te voelen of te ruiken is, extra interessant (foto Machteld Klees), zie bijv. het boek *Tastbaar Groen*.

stoel zitten, met een rollator lopen, of blind of doof zijn, dan zijn aanpassingen mogelijk zodat iedereen zijn weg kan vinden: op hoogte tuinieren en met aangepaste plantensoorten. Voor blinde mensen zijn planten waar iets bijzonders aan te voelen of te ruiken is, extra interessant. Er zijn adviseurs met veel ideeën op dat vlak (bijvoorbeeld: www.aangepastgroen.nl en www.gehandicaptentuin.nl; zie ook het boek *Tastbaar Groen* van Hans Schuman).

Veel zorgboeren zullen een aanvullende helende tuin niet nodig hebben, omdat op het bedrijf al veel diversiteit aanwezig is. Boerenbedrijven, natuurlijke speelterreinen en

ruige 'onlandjes' bieden vaak al vanzelf deze uitgebreide helende kwaliteiten. Een zorgboer kan zelf onderzoeken in hoeverre hij of zij, samen met cliënten, de werking op verschillende plekken van de tuin kan ervaren. Vraag zo nodig een leek of professional met frisse ogen naar je tuin te kijken en advies te geven. Wat ons betreft wordt het vanzelfsprekend dat tuinen en openbaar groen deze aanvullende helende kwaliteiten hebben.

** Die Vier is een samenwerkingsverband van Tom van Duuren, Yvon Schuler, Annette Beerends, Noud te Riele, zie www.dievier.nl*

*** Voor tuintherapeuten is een opleiding op Kraaybeekerhof en een netwerk in oprichting. Neem contact op met Annette Beerends, www.changingcolors.nl*

Over de auteurs: Tuinontwerper en -adviseur Gerdien Griffioen is bestuurslid van Wilde Weelde (gerdien.griffioen@xs4all.nl). Joke Bloksma is een van de leden die zich specialiseerde in helende tuinen en landbouwbedrijven als bedrijfsorganisatie, contact via www.jokebloksma.nl.

Wilde Weelde

Wilde Weelde is de vakvereniging van natuurvriendelijke ondernemers in het groen. Hierin zijn hoveniers, ontwerpers, ecologische boom- en plantenkwekers, boomverzorgers en leveranciers van verantwoorde tuinmaterialen verenigd. Op het gebied van buurtgroen, zorggroen en natuurspeelplaatsen wordt groene vakkennis gecombineerd met begeleiding van sociale processen. Kenmerkend voor de werkwijze van ontwerpers bij Wilde Weelde is dat tuinen ontstaan in nauwe samenwerking met de opdrachtgevers en de gebruikers. Binnen de vereniging zijn samenwerkingsverbanden ontstaan tussen allerlei kleine bedrijven, zodat al-

lerlei specialisaties gecombineerd worden. Bijzondere specialisaties zijn bijvoorbeeld: wilgentenenvlechten, aanleg van natuurzwemvijvers, historische moestuinen, hoogstamboomgaarden, boomverzorgen, tuincoachen, etc.

De vereniging bestaat nu 10 jaar. Wat begon als een groepje pioniers met een passie voor ecologisch groen is nu een vereniging van 170 professionals. Op de site van Wilde Weelde vindt u hierover veel informatie, onder andere de Jubileum-nieuwsbrief met het thema 'Natuurlijk Groen voor de zorg'. Ook is regionaal te zoeken naar iemand bij u in de buurt. Zie www.wildeweelde.org

Vitaliteit in de tuin stimuleert de eigen vitaliteit (foto Joke Bloksma)

Grond pachten kopen huren krijgen

'Vrije grond' is het ideaal in de BD-landbouw. De filosofie hierachter is uitgebreid beschreven in Dynamisch Perspectief 3, 4 en 5 van 2008. Maar hoe gaat het verwerven en het beheer van 'vrije grond' in de praktijk? We vragen het aan Stichting Grondbeheer BD-landbouw en aan boerderij De Vijfprong, waar het grondbezit op zeven verschillende manieren geregeld is. *Tekst: Ellen Winkel en Andries Palmboom*

'Grond mag geen geld opbrengen. Grond is van de mensheid,' zei Willy Schilthuis ooit. Ze schonk de 7,5 hectare grond van haar bedrijf 'De Vier Jaargetijden' in 1979 dan ook aan de net opgerichte stichting Grondbeheer BD-landbouw. Sindsdien heeft Grondbeheer in haar dertigjarige bestaan 167 hectare grond (waarvan 61 ha in eigendom) verworven voor elf bedrijven. "Als je alleen naar de hoeveelheid grond kijkt is het resultaat van ons werk een druppel op een gloeiende plaat," vindt bestuurslid Jaap van der Haar. "Maar belangrijker dan de kwantiteit is dat we een discussie aanzwengelen. Moet grond wel eigendom zijn van individuen? Hoe gaan we als samenleving om met de spanning die er bestaat tussen de prijs die tegenwoordig voor grond wordt gevraagd en de productiewaarde; dus de waarde die een duurzaam

werkende boer kan opbrengen vanuit de prijs die hij voor zijn producten krijgt? Dit vraagstuk willen wij breed onder de aandacht brengen."

Mars-route

Om dit waar te kunnen maken is twee jaar terug een nieuwe koers uitgezet. Het bestuur is professioneler gaan werken en er zijn nieuwe bestuursleden aangetrokken, die een 'Mars-route' hebben bepaald: meer samenwerking met andere grondstichtingen en organisaties in de BD-wereld, en meer communicatie naar buiten toe. "We hebben nu samenwerkingsafspraken gemaakt met stichting Avalon, die 17 hectare grond bezit voor twee Zeeuwse BD-fruittelbedrijven. Ook met stichting Loverendale, eigenaar van 170 hectare grond, zijn we in gesprek. Als deze stichtingen in de toekomst onder één bestuur kunnen werken, is dat veel efficiënter. We doen immers allemaal hetzelfde werk: beleid maken, financiële zaken afhandelen en fondsen werven in dezelfde vijver." Daarnaast heeft Grondbeheer de contacten aangehaald met de BD-vereniging, stichting Demeter en De Warmonderhof. "Wij hebben een functie in BD-Nederland," legt Jaap van der Haar uit, "maar een gezonde BD-sector heeft ook jonge, goed opgeleide boeren nodig; De Warmonderhof dus. En een sterk merk; stichting Demeter. En verbinding en verdieping; de BD-vereniging. We hebben raakvlakken, dus is samenwerking belangrijk. De vorige jaren waren de jaarvergaderingen van ons en van de BD-vereniging al op dezelfde dag en op dezelfde plek. Dit jaar gaan we een deel van het programma geza-

menlijk invullen. Ook hebben we gezamenlijk een workshop over bedrijfsovername georganiseerd op de Biovak."

De nieuwe bestuurleden zetten hun kwaliteiten en netwerken in. Jaap van der Haar is bijvoorbeeld ook lid van het landelijke bestuur van GroenLinks. "Daar breng ik deze discussie in bij de landbouwwerkgroep." Voorzitter Jan Diek van Mansvelt heeft veel ingangen bij verwante organisaties. En Loes van Loenen, die bij Biologica werkzaam is als Manager particuliere fondsenwerving, gaat zich richten op het vergroten van de bekendheid van de stichting. "Wij vinden het belangrijk om de grondproblematiek aan de kaak te stellen. En daarnaast hopen wij meer middelen binnen te krijgen, zodat we weer grond bij kunnen kopen."

Gebouwen

Het bestuur van Grondbeheer gaat niet zelf actief op zoek naar grond, maar komt in actie als een boer met een vraag komt. Zo wilden Henk en Hillie Bunskoek van de Zonnehorst, die al 3,4 hectare grond pachten van Grondbeheer, 2 hectare bijkopen om de bedrijfsovername mogelijk te maken. Henk en Hillie hadden een jonger stel gevonden, Chris en Elsbeth van der Meer uit Nagele, die het bedrijf geleidelijk (in een periode van vijf tot acht jaar) van hen wilden overnemen. Maar in die periode moest het bedrijf wel genoeg kunnen opbrengen voor beide echtparen. Met de extra grond is dat mogelijk. Ze willen ook een nieuwe kas bouwen. Jaap: "Daarbij kwam wel de vraag op: wie gaat die investering doen? Daar moeten nog afspraken over worden gemaakt."

Dat is een vraagstuk dat Grondbeheer op meerdere plekken tegenkomt. De stichting bezit alleen grond en geen gebouwen. Maar de prijs van landbouwgebouwen stijgt enorm; in 25 jaar is de waarde verdrievoudigd. "Veel mensen met een ruim inkomen willen graag op een mooi rustig plekje wonen en betalen daar goed voor. Dat drijft de waarde van agrarische gebouwen op, zodat de prijs te hoog wordt in verhouding tot wat een boerderij kan opbrengen. Hierdoor ontstaan problemen bij de bedrijfsovername. Wij kijken nu hoe we hier meer in kunnen gaan betekenen voor de biologisch-dynamische landbouw. Moet Grondbeheer ook gebouwen kopen? Of moeten we een nieuwe stichting oprichten die gebouwen koopt? Daar zijn interessante constructies voor te bedenken. Bijvoorbeeld: wij kopen de gebouwen van een boer tegen marktwaarde. Daarbij betalen wij de helft, de andere helft leent de boer aan ons. Geleidelijk schenkt hij die lening aan ons. Dat levert hem fiscaal voordeel op en uiteindelijk zijn de gebouwen van ons. Die kunnen we dan tegen een redelijke prijs verhuren."

De Vijfsprong

De Vijfsprong bij Vorden is een van de BD-bedrijven die grond pacht (3 hectare) van Grondbeheer. Daarnaast bewerkt de boerderij nog 57 ha grond, waarvan het eigendom op zeven verschillende manieren is geregeld. De Vijfsprong mag dus 'ervaringsdeskundig' genoemd worden op dit gebied van grondverhoudingen.

De Vijfsprong ging in 1982 van start op initiatief van Derk Klein-Bramel en Jan Weijssen-

feld. De eerste hectare was grond waar de ouders van Derk op hadden geboerd. Al snel werd dat uitgebreid tot 14 hectare: 7 ha in pacht van verschillende partijen en 7 ha van Derk's familie. Stichting Grondbeheer kocht hiervan 3,1 ha vrij voor BD-landbouw. Na een paar jaar deed de kans zich voor om van een buurman 2 hectare bij te kopen. Finan-

ten pachtgrond ter beschikking, onder de voorwaarde dat er voornamelijk graan op geteeld zou worden – dit ter behoud van het landschap rond Kasteel Hackfort. Voor Natuurmonumenten telde het rendement in de vorm van landschapsbehoud. Grond voor graanteelt kwam De Vijfsprong goed uit, want het bracht een BD-ideaal dichterbij:

Koop grond vrij!

Sicco Mansholt heeft er altijd van gedroomd om het grondbezit in de landbouw af te schaffen en alle Nederlandse cultuurgrond te nationaliseren. Ondanks zijn macht als landbouwminister en EG-commissaris heeft hij dit niet kunnen realiseren. Politiek is zo iets niet haalbaar. Voorlopig zullen mensen die het ideaal van vrije grond willen realiseren dus zelf het initiatief moeten nemen. Dat kan door grondstichtingen financieel te ondersteunen, zoals Grondbeheer BD-landbouw, Loverendale of Avalon. Voor meer informatie zie www.bdgrondbeheer.nl; www.loverendale.nl; www.avalon.nl.

ciering door Biogron/Triodos ging niet door, omdat de grond niet geschikt genoeg werd gevonden voor teelt. Daar dachten Derk en Jan anders over. Toen besloten ze om grondcertificaten uit te geven. Ze benaderden klanten en andere belangstellenden met de vraag of ze 10 vierkante meter grond wilden kopen. Deze brachten ze onder in een Beheerstichting. Jan Weijnsenveld vertelt: "Dat is gelukt, met opvallend veel deelnemers uit de directe omgeving, zoals de Vordense middenstand. Ik ervaar dat als 'warme' financiering. Vrijwel nooit wil er iemand zijn certificaat verkopen. Eerder komt het voor dat een certificaat ons *teruggeschonken* wordt."

Acht partijen om tafel

Rond dezelfde tijd stelde Natuurmonumen-

eigen graan en stro voor de eigen koeien. Maar er kleven ook nadelen aan. Jan: "Op de gronden van Natuurmonumenten voel ik mij vrij kwetsbaar, want de toewijzing van gronden gebeurt voor korte periodes en kan wisselvallig zijn. Dat is bezwaarlijk, omdat voor die gronden de EKO-certificering pas na twee jaar tot stand kan komen. Het gaat ook heel zakelijk. Dat vereist dat die gronden goed rendement geven. Helaas staat juist bij graanteelt het rendement onder druk. Natuurlijk ben ik blij met de grond van Natuurmonumenten, maar helemaal ideaal is het niet."

De uitbreiding naar de huidige 60 hectare heeft De Vijfsprong te danken aan de instap van buurman Jan Visschers in de VOF. Dat was erg ingewikkeld. Jan Weijnsenveld ziet

het als illustratie van de maatschappelijke omgang met grond: "Op de plaats waar nu onze nieuwe stal staat was geen vergunning voor agrarische bebouwing. Maar dankzij de toetreding van onze buurboer kwam de vergunning toch in zicht. Jan Visschers, die altijd gangbaar varkens had gehouden, was steeds meer overtuigd geraakt van BD en

Rendement van grond

Door de kavelruil zijn alle verhoudingen weer opgeschud. Eén van de verpachters was een particulier die de grond had geërfd en een andere houding had dan de vorige eigenaar. Hij zag zijn kans schoon om de pachtprijs te verhogen. Hij wil dus de maximale financiële opbrengst van zijn grond. Jan: "Dat is

De Vijfsprong mag her en der stukken land gebruiken, die particulieren onder gunstige voorwaarden ter beschikking hebben gesteld. Jan: "Zo is er een eigenaar die op het perceel naast zijn huis perse 'schone landbouw' wil. En toevallig werd ik deze week benaderd door iemand, die ons uit sympathie 3 ha ter beschikking wil stellen. Kos-

Eigendom of erfpacht?

Stichting Loverendale had haar 85 hectare grond van het bedrijf Ter Linde in 1991 verkocht aan Biogronnd Beleggingsfonds (nu onderdeel van Triodos Groenfonds) in ruil voor een erfpachtconstructie. Dat leek toen gunstig, omdat Loverendale met de opbrengst uit de verkoop andere schulden kon afbetalen. Maar het pakte op termijn anders uit. De canon (de jaarlijkse erfpachtprijs) steeg mee met de grondprijzen. En die rezen de pan uit. Uiteindelijk heeft stichting Loverendale de grond in 2009 weer teruggekocht. Ze is nu jaarlijks ongeveer 200 euro per hectare minder kwijt aan rente dan aan canon en dat verschil wordt op termijn steeds groter.

wilde met ons meeboeren. Hij bracht 10 ha grond in – deels zijn eigendom, deels pachtgrond – én hij bracht zijn varkensstallen in, die niet meer benut werden. Omdat de overheid er belang bij heeft om zulke stallen te saneren, was de deal om *zijn* grond met bouwbestemming te ruilen tegen *onze* grond *zonder* bouwbestemming. Er komt dan een heel circus op gang om alle rechten en plichten, verbonden aan het grondeigendom, goed geregeld te krijgen; kaprecht, mestrecht, bouwrecht, overpadrecht. Dat is tot in detail geregeld. Voor de objectiviteit zet de overheid daar dan nog een Kavelruilcommissie bij. We zaten tenslotte met maar liefst acht partijen om tafel!"

voor ons een achteruitgang, want dat vereist ook van ons een grotere focus op het geldelijke rendement. Voor ons staat de agrarische waarde vanuit BD-oogpunt op de voorgrond. Het enige rendement dat er wat mij betreft toe doet is: de ontwikkeling van de bodemvruchtbaarheid. Helaas zie je vaak allerlei oneigenlijke elementen meespelen. Bijvoorbeeld, omdat grondbezit de subsidiemogelijkheden verruimt. Of dat het niet gaat om de grond, maar om het melkquotum, dat eraan gekoppeld is. Het ergste is nog: grond bezitten omdat je er mestoverschot op mag afvoeren. Nee, grond zou geen speelbal mogen zijn van dergelijke motieven. Die leiden tot speculatie en prijsopdrijving."

Aan de andere kant zijn er ook eigenaren die totaal anders met hun grond om gaan.

teloos!"

Al met al is er sprake van zeven verschillende grondverhoudingen. Is dat niet erg gecompliceerd en weinig efficiënt? Jan: "We hebben er weinig dagelijkse beslommeringen aan. Met een paar pachtfacturen per jaar is het klaar. Maar belangrijker vind ik, dat er geen garantie is dat we de gepachte grond tot in lengte van dagen kunnen behouden. Als ideaal zie ik dat al onze grond is ondergebracht in een neutrale constructie, zoals bij Stichting Grondbeheer. Dan is het losgekoppeld van persoonlijke en speculatieve belangen en duurzaam bestemd voor BD-landbouw. Dan kun je je bedrijf volop als BD-bedrijf ontwikkelen. Daarnaast vind ik het belangrijk om mij verbonden te weten met de BD-collega's van deze club."

Winterlicht

Tekst: Willem Bongers en Jola Meijer | Foto: Karin Stolk

December en januari. In de aarde overwinteren nu veel van onze preparaten: duizendblad in de hertenblaas, kamille in de dunne darm van een koe, brandnetel, eikenschors in de koeien- of schapenschedel, paardenbloem in een darmscheil. Hoe is het daar in de aarde? Onze preparaten liggen onder een sneeuwdeken te rijpen. Wat doet dit wit? Het landschap is vredig, sereen. Er is stilte, rust, zachtheid. Alle scherpe hoeken zijn weg, lelijkheid en verrommeling zijn verdwenen. Alles is mooi geworden. Het bos bij ons is veranderd in een betoverd woud zoals ik uit sprookjeswerelden ken. Op een dag leken er miljoenen diamanten op de weg te liggen. Wat een verschil met de zomer deze sfeer, deze kou, het doorzichtig schrale licht. De schitterende sneeuw kristallen flonkeren telkens anders. Al hun facetten weerkaatsen in alle richtingen het dag- en nachtlucht. Een schittering van kleuren. De dag is kort, de nacht is lang. Er waren weinig heldere sterrenhemels deze weken, maar op wolkenloze

avonden waren de sterren wel voelbaar aanwezig. Sterrenlicht met eigen winterglans. In dit licht rijpen de preparaten. Binnenin de aarde schijnt ook winterlicht. Kleine heldere etherische vlammetjes, gevormd door de afstervende plantenwereld in miljoenen zaadkorrels in de grond. Winteraarde, bewust van zichzelf en de sterrenhemel, rijp voor bevruchting. Een gebeurtenis die in de Kerstheilgenacht elk jaar opnieuw wordt gebracht, als het herboren licht van de Zon door de aarde heen weer opstijgt.

Maar onze gedachten waren niet alleen bij de preparaten. De preparatengroep kreeg een impuls vanuit het verhaal dat de Deense fruitteler Verner Andersen bracht op de landbouwconferentie in Dornach vorig jaar: *Pest Ashing in Fruit Culture**. Het was gebaseerd op de zesde Koberwitzer voordracht, door Rudolf Steiner op 14 juni 1924 voor boeren gehouden. Hierin vertelde hij hoe je pepers kunt maken door onder andere zaden te verassen. Deze helpen om het teveel aan ongewenste planten of ongedierte op het land en de boerderij te bestrijden. Hoe

zetten we dit in beweging in BD-Nederland? Wie doet hier iets mee in de praktijk?

Steiner gaf een onderscheid aan tussen het verassen van:

A. onkruidzaden. Dit gebeurt bij dalende maan. Manfred Klett noemt dit: 'de plant verlossen van zijn groeiplicht!'

B. de lagere dieren, zoals insecten, aaltjes (nematode). Wij voegen er aan toe de muggen, (hoofd)luizen, spinachtigen (zoals de Varroamijt uit de bijenteelt). Als de zon beweegt tussen Waterman en Kreeft kunnen insecten in z'n geheel worden verast. Voor larven geldt de periode van de Zon in de Waterman. Voor elk soort insect bestaat een eigen optimale tijd. Steiner noemt als voorbeeld het bietenaaltje. Hij geeft aan dit verassen vier jaren achtereen te doen.

C. de hogere dieren (dieren met een ruggenmerg). Hiervan neemt men de huid. Steiner gaf het voorbeeld van de veldmuis. Daarvan kan de huid worden verast als Venus door de Schorpioen beweegt. Dit is jaarlijks op een andere datum. In 2009 was het op 12 december. Sterrenkundige Liesbeth Bis-terbosch berekent jaarlijks deze datum. De

datum in 2010 zullen we in Dynamisch Perspectief zetten met een uitleg over de berekening.

Daarbij opgemerkt: B. en C. zijn in oppositie! Schorpioen staat in de Dierenriem tegenover Waterman en Kreeft.

Verner Andersen merkte op dat verassen iets anders is dan verkolen. Verassen moet heet gebeuren. Hij heeft overigens in zijn boomgaarden geen last van veldmuizen, omdat hij er enkele varkens in laat lopen. Bij zijn artikel in genoemd boek staat een verasser afgebeeld, maar hoe die werkt is niet eenvoudig af te leiden van de afbeelding. Lang leve de praktijk! Wij hopen uit de praktijk wat ervaringen te mogen vernemen (preparaten@bdvereniging.nl)

**On the Sixth Lecture of the Agriculture Course - Pest Ashing in Fruit Culture – door Vernet Andersen. In: Die Landwirtschaftliche Kurs. Wie lebe ich mit dieser Inspirationsquelle? Landwirtschaftliche Tagung 3, bis 7, Februar 2009 am Goetheanum. Sektion für Landwirtschaft, Dornach, pagina 127–153.*

Internationaal overleg: de 'Ver

Tekst: Derk Klein Bramel, Landbouwsectie van de Antroposofische Vereniging

Sins kort ben ik coördinator van de landbouwsectie van de Antroposofische Vereniging in Nederland (zie kader). In die functie probeer ik contact te houden met mensen en instellingen die zich in Nederland met de BD-landbouw bezig houden. Één van de taken van de coördinator van de landbouwsectie is om de relatie met 'Dornach' te verzorgen.

In het Goetheanum in Dornach zetelt o.a. de zogenaamde 'Vertreterkreis', een kring van vertegenwoordigers van de BD-landbouw, uit vrijwel alle landen waar de BD landbouw actief is. De kring komt twee keer per jaar voor een paar dagen bij elkaar en bestaat meestal uit zo'n 50 mensen. De kring heeft vier duidelijke taken:

1. Het voorbereiden en mede organiseren van de jaarlijkse Landwirtschaftliche Tagung
2. Het kiezen van het jaarthema.

3. Het elkaar op de hoogte houden van de ontwikkelingen in de verschillende landen op het gebied van de landbouw en in het bijzonder de BD-landbouw.
4. Het elkaar inspireren en samen studeren.

Van 28 oktober tot 1 november 2009 deed ik voor het eerst mee aan deze kring. We begonnen de vier dagen met het samen lezen en bestuderen van een hoofdstuk uit 'Kerngedachten van de antroposofie' (werken en voordrachten van Rudolf Steiner, Vrij geestesleven 1996) als inhoudelijke opmaat. Daarna hebben we veel aandacht besteed aan de Landwirtschaftliche Tagung van februari 2010, met als thema: Christelijke impulsen in de landbouw. Het woord Christelijk in de titel was aanleiding voor uitvoerige en buitengewoon boeiende gespreksrondes. BD-landbouw komt bijvoorbeeld ook steeds meer voor in niet christelijke landen, zoals India, China en Egypte. Wat bedoelen we eigenlijk met het begrip 'Het Christelijke' en hoe kunnen we dat zo verwoorden dat we ook met mensen uit een niet overheersend Christelijke cultuur tot gemeenschappelijke verdieping in de BD-landbouw kunnen komen. En hoe kunnen mensen uit onze christelijke cultuur zich 'bevrijden' van de geïnstitutionaliseerde beelden van het christelijke waar zij mee behept zijn. Zo moesten we

ons door een aantal schillen heen werken om tot een vrijer zicht op het Christelijke te komen. Een boeiende discussie.

Een tweede gespreksonderwerp was het nieuwe jaarthema voor het jaar 2011. Het is al een lange traditie in de BD-landbouw om een jaarthema te kiezen en daarmee het onderzoeks- en verdiepingswerk in alle landen enigszins op dat thema te richten, om zo wereldwijd tot meer zicht op zo'n thema te komen. Als werkmethode werden prangende vraagstukken binnen de bd-landbouw geïnventariseerd. De volgende onderwerpen bleken algemeen herkenbaar en zullen basis voor het thema worden:

- Bedrijfsovername blijkt in heel veel landen, net als in Nederland, een groot probleem. Opvallend is dat vooral bedrijven met een sterke identiteit, grote moeite hebben om de overname zo geregeld te krijgen dat die 'eigenheid' gewaarborgd blijft en dat de overdragende partij tevreden is.
- Wereldwijd is het duidelijk dat het belang van de voedselproductie als taak van de landbouw alleen maar toeneemt. Toch blijken ook in alle andere landen, opnieuw net als in Nederland, ook andere belangrijke aspecten van de landbouw op de voorgrond te komen.

treterkreis'

Landschapsontwikkeling, gezondheidszorg op de boerderij en opvallend veel jonge mensen die, als onderdeel van de 'planning' van hun leven, een tijd op een BD-boerderij willen werken.

- De relatie economie en vertrouwen. Alom werd ervaren dat steeds meer mensen een rechtstreekse relatie met een landbouwbedrijf willen, om zo te weten wat ze kopen en eten. Hoe kan de landbouw een bijdrage leveren aan het opnieuw ontwikkelen van het noodzakelijke vertrouwen in de economie. Welke rol spelen het Community Supported Agriculture (CSA) of het bij ons beter bekende Pergola systeem daarbij en wat kunnen we op dat gebied nog meer ontwikkelen?

Samengevat werd het nieuwe jaarthema benoemd als een soort toekomstplanning of toekomst workshop van de landbouw en kwam het idee op om de volgende Landwirtschaftliche Tagung niet alleen vanuit de landbouwsectie te organiseren maar om bijvoorbeeld ook de jeugdsectie of de sociale sectie van de Algemene Antroposofische Vereniging (AAV) daarbij te betrekken. Dit omdat

steeds de samenhang tussen landbouw en andere levensgebieden aan de orde lijkt te zijn. (economie, gezondheidszorg, sociale aspecten, landschap).

Tot slot gingen we op excursie naar Frankrijk en bezochten daar de Franse BD-vereniging en een BD-bedrijf. Bij dit bezoek ging het gesprek vooral over het bijzondere fenomeen dat in veel Europese landen het aantal BD-bedrijven licht afneemt, maar dat hun aantal juist sterk toeneemt in de wijnproducerende landen. Frankrijk is daar een duidelijk voorbeeld van. De Franse BD-vereniging denkt dat dat komt doordat wijnliefhebbers gericht zijn op smaak en op de 'eigenheid' van de wijn. Ze proberen het karakter van de streek, de grondsoort, het klimaat, de bedrijfscultuur en het ras van de druiven in de wijn te proeven. De BD methode heeft juist daar zijn kracht. Door volgens de BD-methode te werken komen al die aspecten in een boeiende samenhang tot hun recht en ontstaat een authentieke smaak.

Voor vragen over de landbouwsectie of de vertreterskreis, mail naar: dkleinbramel@lievegoedzorggroep.nl.

De landbouwsectie

De BD vereniging is er om samen met haar leden aan verbreding en verdieping van de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding te werken. De biologisch-dynamische landbouw vindt zijn oorsprong in de antroposofie. De internationale Algemene Antroposofische Vereniging (AAV) verenigt mensen die willen werken aan het bestuderen, beoefenen en verbreiden van de geesteswetenschap van de antroposofie. In Nederland bestaat de Antroposofische Vereniging in Nederland (AVIN), een landelijke vereniging binnen de AAV.

Ten behoeve van de verschillende werkgebieden, zoals onderwijs, gezondheidszorg, kunsten, economie en ook de landbouw, bestaan er zogenaamde secties binnen de AAV die, toegespitst op dat werkgebied, aan de doelstelling van de vereniging werken. Zo is er een landbouwsectie voor het werkgebied landbouw en voeding. Internationaal is de landbouwsectie bekend vanwege de landbouwtagung die ieder jaar in februari door haar wordt georganiseerd in het Goetheanum in Dornach. Het werk van de Nederlandse landbouwsectie is minder bekend. In Nederland is het de BD-vereniging die de jaarlijkse winterconferentie organiseert en die over het algemeen initiatiefnemer is in verdere activiteiten ter bevordering van de BD landbouw.

De landbouwsectie in Nederland is er sinds 1991 en is achtereenvolgens gecoördineerd door Michiel Rietveld, Jan Diek van Mansvelt en Tom van Gelder. Derk Klein Bramel heeft de coördinatie op zich genomen sinds voorjaar 2009.

Zarathoestra en biofotonen

Vanuit de antroposofische visie op voeding gezien, had Zarathoestra, zo'n 9000 jaar geleden, een belangrijke rol in de veredeling van granen. Hij vroeg zich af wat de mens in de toekomst nodig had om zich mee te voeden en ging aan het werk. Wat had hij voor ogen? *Tekst en foto recept: Ilse Beurskens – van den Bosch*

Terug naar een oerdis?

Hier wil ik graag aanhaken bij het artikel van Petra Essink (DP3-2009) over de lanceering van de oerdis. Diëtisten van het Innovatie Netwerk hebben een voedingsadvies en een schijf-van-vijf samengesteld gebaseerd op het menu uit het stenen tijdperk, zo'n 160.000 tot 10.000 jaar geleden. Dit bestond voornamelijk uit vis en vlees van wild, veel groenten en fruit, eieren en ruim noten en zaden. Dus geen granen. Dat waren toen nog grassen. De landbouw en de verschillende graanrassen hebben zich tussen 10.000 en 7000 voor Christus ontwikkeld mede

dankzij Zarathoestra. Deze profeet ontving in een goddelijke openbaring de opdracht de mensen te onderwijzen in de bebouwing van de aarde. Hiermee werd de hemel met de aarde verbonden. Een taak die voor de mensen weggelegd scheen. In granen zag hij de voeding voor de toekomst. Granen hebben een grote relatie met het licht en hebben tevens een lang en stevig wortelstelsel. Het zijn evenwichtige planten die net als mensen in het midden staan tussen kosmische en aardse krachten. In deze cultuurperiode ontstond voor het eerst bewustzijn van de dualiteit van de schepping. Zarathoestra ging ervan uit dat

de mens zich diende te ontwikkelen om het goede te denken, te zeggen en te doen.

Eén van de dingen die hij deed was het vergroten van de relatie van het graan met het licht. De gewassen werden hoger en de kafnaalden langer. De lange stelen van deze rassen waren buigzaam. Het vele kiezel maakte ze elastisch. De kafnaalden van doorzichtige kiezelkristallen waren lichtdoorlatend zodat de plant goed licht kon opnemen.

De ontwerpers van de oerdis gaan ervan uit dat we nog steeds dezelfde voeding nodig hebben als in het stenen tijdperk, omdat ons DNA en ons lichaam nauwelijks veranderd

Bouwplan

"Tijdens het verteren komt ook het idee van een voedingsmiddel vrij. Het idee achter een geheel komt vrij wanneer dat in onderdelen uit elkaar valt. Er komt een soort bouwplan tevoorschijn. Dit is iets geestelijks. Een bouwplan van een plant kan ons lichaam helpen zich te ordenen." Aldus Johannes Kingma, diëtist werkend vanuit de antroposofie.

zijn. Dit vind ik geen sterk argument. Een mens is naast een fysieke gestalte ook een geestelijk wezen. Dit geestelijk wezen is sinds het stenen tijdperk wel enorm veranderd. Dat zie je onder andere aan de verandering van zijn dagelijkse bezigheden. Voeding en activiteit zijn nauw met elkaar verbonden. Daarnaast ga ik ervan uit dat we een aantal potentiële functies van ons DNA niet gebrui-

ken, niet benutten evenals van onze organen. Hier valt dus veel te ontwikkelen zonder dat ons DNA hoeft te veranderen. Kan voeding bij deze ontwikkeling van essentieel belang zijn? En welke rol speelt dan de inwerking van het licht in onze voeding? De inzichten van Zarathoestra zijn verbijsterend actueel. Ook in de huidige wetenschap blijkt dat licht in voeding van grote waarde is

Lichtkwaliteit in onze voeding

Lichtkwaliteit van voedsel komt vrij bij het verteren van onze maaltijd. Het makkelijkst is dat voor te stellen bij koolhydraten. Een plant gebruikt bij de fotosynthese licht om koolstofdioxide om te zetten in koolhydraten. Dit licht komt weer vrij wanneer de koolhydraten worden afgebroken in onze spijsvertering. Niet alleen planten maar alle biologische systemen blijken licht vast te houden. Dus ook zuivel, eieren en vetten bevatten lichtkwaliteit. 'Biofotonen' wordt dit sterk geordende licht genoemd. De Duitse fysicus Fritz Albert Popp heeft hier sinds de jaren 70 veel onderzoek naar gedaan. Dit licht is een voedingskwaliteit die wij nodig hebben om het ordeningsniveau van ons lichaam in stand te houden. Elk systeem neigt naar verlies aan orde en patroon en valt tenslotte uit elkaar. Het levensprincipe neigt juist naar samenhang en houdt een organisme in stand. De Oostenrijkse fysicus Erwin Schrödinger schreef al in 1945, dat de ordening van een product zijn belangrijkste voedingskwaliteit vormt: "Een organisme slaagt er alleen in zijn ordeningsniveau in stand te houden dankzij een voortdurend opzuigen van ordening uit zijn omgeving."

Popp kan met zijn biofotonen-onderzoek tal

van gegevens aflezen van de onderzochte producten. Niet alleen de hoeveelheid licht is te zien, maar ook bijvoorbeeld de hoeveelheid stikstof in de bodem, de weersgesteldheid en de conserveringstechnieken. Licht blijkt een drager van allerlei informatie. Uit zijn onderzoek blijkt ook dat vitale producten licht goed vast kunnen houden. Hoe groter de levenskracht, hoe minder lichtverlies. Hierdoor straalt een product minder licht uit, maar eenmaal gemalen des te meer. Dus bij een vitaal product met veel lichtkwaliteit komt veel licht vrij wanneer deze wordt afgebroken in de spijsvertering.

Licht en leven

De termen 'lichtkwaliteit' en 'levenskracht' hebben veel met elkaar te maken en worden vaak afwisselend gebuikt om hetzelfde aan te geven. Woorden als levensenergie, levenskracht, vitaliteit, etherkracht, lichtenergie, lichtkracht, mate van ordening, innerlijke kwaliteit worden vaak door elkaar gebruikt. In een tweedeling tussen materie en onstoffelijke kwaliteiten worden bovengenoemde begrippen vaak allemaal onder het laatste geplaatst. Binnen de antroposofie kennen we de volledigheid van de mens die we ook in de voedingsleer goed kunnen toepassen; het fysieke, etherische, astrale en geestelijke. Fysieke voeding bestaat grotendeels uit koolhydraten, eiwitten en vetten die we afbreken tot kleine deeltjes. Met deze bouwstenen bouwen we lichaamseigen substantie op. Hierbij komen onder andere ook vitaminen, mineralen, antioxidanten en enzymen vrij. Hoe steviger ons voedsel, hoe krachtiger onze spijsvertering wordt, omdat deze zich traint aan de weerstand die het voedsel biedt. Daarom zijn pure,

onbewerkte producten zo gezond. Met granen als superhometrainers. Daarnaast dienen we de vitaliteit, de etherische laag, van voedsel af te breken. Aan de vitaliteit of levenskracht van ons eten trainen we onze eigen vitaliteit. De levenskracht die we eten voedt ons dus niet direct. Het moet eerst worden afgebroken. Deze activiteit zelf sterkt onze vitaliteit, het gevoel van fit zijn. In een tweedeling van deze vierledigheid behoren de fysieke en etherische kwaliteiten tot de meest aardse. Zonder invloed van licht en warmte zouden producten blijven doorgroeien, zonder rijp te worden. Zij zouden dan nauwelijks een eigen vorm, smaak of kleur ontwikkelen. Licht en warmte behoren tot de meer kosmische krachten en voorkomen woeking. "Licht snoeit en doorvormt het etherische," aldus Machteld Huber (arts en onderzoeker aan het Louis Bolk Instituut). Koken kun je zien als het verlengen van het rijpingsproces waarbij licht- en warmtekracht in de betekenis van ordeningskrachten toenemen en waarbij iets van de vitaliteit verloren gaat. Hoe langer het koken, hoe meer vormkracht, hoe minder levenskracht. Lichtkracht en warmte in de voeding voeden ons astraal lichaam en onze ik-kracht; het vermogen om voelend waar te nemen, de kracht om te sturen, te leiden, te ordenen. De kracht om zelfbewust te handelen.

Levenslicht

Maar als we het over het 'levenslicht' hebben, dan hebben we het eigenlijk over de samenwerking tussen levens-

kracht (vitaliteit; element water) en licht (vormkracht en ordening; element lucht-licht). Licht lijkt niet alleen verbonden met warmte (dus met vernietiging, bewustzijn en het kosmische), maar ook met vitaliteit, met leven. Of je kunt zeggen: het licht heeft ook een levenskrachtkant. Licht is, zoals hierboven is beschreven, een drager van informatie, en water heeft diezelfde kwaliteit. Dit heeft wateronderzoeker Masaru Emoto met foto's van ijskristallen aan een breed publiek duidelijk gemaakt.

Popp schrijft over de verbintenis tussen levenskracht en lichtkracht. Hij heeft het over licht als een sterk ordenend principe en een kracht die dat vasthoudt, levenskracht. Of hij met levenskracht hetzelfde bedoelt als het etherische binnen de antroposofie weet ik niet. Waarschijnlijk heeft hij het over een kwaliteit van het licht zelf. Alle elementen werken samen, vormen één geheel. Bij het benoemen van expliciete krachten of energieën is het belangrijk om te vertellen wat je bedoelt met de namen die je ze geeft.

Antroposofie en licht

Lk-kracht is een puur menselijke kwaliteit die we ons in de loop van ons leven helemaal eigen kunnen maken. Een kracht die steeds sterker kan worden. Terwijl vitaliteit afneemt in de loop der jaren, kan zelfbewustzijn en leiderschap floresen op hoge leeftijd. Ook in de loop van de geschiedenis zie je dat mensen steeds zelfbewuster zijn geworden. Het groepsbewustzijn heeft grotendeels plaats gemaakt voor een persoonlijk bewustzijn.

Juist omdat deze kwaliteiten nog sterk ontwikkeld kunnen worden, is lichtkwaliteit en warmte zo belangrijk in de antroposofische voedingsleer. In deze menselijke ontwikkeling kunnen we alle kanten op. Daarop heeft voeding invloed. Zo voeden granen het kosmische denken en aardappelen het materialistische denken. Er is een synchroniciteit te zien tussen de komst van de aardappel in ons dagelijks menu en de industriële ontwikkeling.

Licht werkt vormend. Het blad van een paardenbloem dat klein is en sterk gekarteld, heeft veel licht ontvangen. Een groot, nauwelijks ingesneden paardenbloemblad met weinig vorm heeft in de schaduw gestaan. Dit heeft veel groei-kracht. Zo bevatten sterk geurende kruiden met een klein of sterk gevormd blad, meer lichtkracht, meer vormkracht dan bijvoorbeeld spinazie, dat juist veel vitaliteit bezit. Over hoe je de inwerking van de verschillende elementen op onze voeding kan herkennen, schrijf ik, zoals eerder beloofd, in een volgend artikel meer.

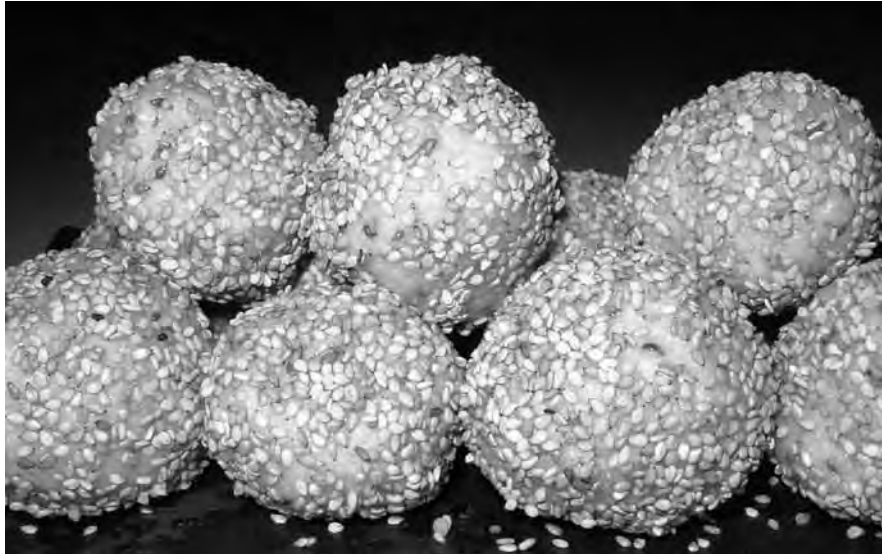
Licht in de toekomst

Als we ons net als Zarathoestra richten op de toekomst, blijft licht dan een belangrijke voedingskwaliteit? En blijven granen en de biologisch-dynamische landbouw essentiële vormen om dit voedende licht te verwezenlijken? In de volgende Dynamische Keuken schenk ik aandacht aan lichtvoeding en een antroposofische visie over mens, aarde en het licht in de toekomst.

Gierstballetjes

met kaas,
karwij
en sesamzaad

met veldsla
en duindoordressing

Biologisch-dynamische voeding heeft de meeste lichtpotentie. Zij kan het meeste licht bevatten omdat er juist met deze kwaliteit gewerkt wordt. Van alle granen heeft gierst de grootste relatie met het licht. Zij bevat het meeste kiezel.

Lunchgerecht of bijgerecht voor 4 personen

4 plakjes veldsla
300 gram gierst
900 ml water
200 gram belegen kaas
2 theelepels karwij
7 eetlepels geroosterde sesamolie
7 eetlepels sesamzaad

Voor de dressing

flinke scheut olijfolie
1 à 2 eetlepels duindoorn fruitbeleg
1 citroen

Gierst in het water, in ongeveer 10 minuten gaar koken en minimaal een half uur laten nawellen. Veldsla wassen en uit laten lekken. Citroen raspen op een fijne rasp. Rasp alleen de gele schil. Het witte velletje eronder is erg bitter. Citroen persen en mengen met de geraspte schil, het fruitbeleg en de olie. Goed mengen door de dressing flink te schudden in een mengbeker of een ander goed sluitend potje.

Sesamzaad en karwijzaad apart van elkaar roosteren op een laag vuur totdat ze lichtbruin kleuren en lekker geuren. Kaas raspen op een grove rasp. Sesamzaad over een plat bord verdelen.

Sesamolie, karwij en kaas al knedend door de gierst mengen. De gierst wordt plakkerig. Je kunt er balletjes van draaien. Rol de balletjes door de sesamzaadjes. Serveer de gierstballetjes op de sla en schenk er de dressing overheen.

Dynamisch Perspectief

Q-koorts

Door de Q-koorts zijn de geitenhouders in zwaar weer beland. Wel is de biologische geitensector minder getroffen dan de gangbare. Op dit moment is op vier van de ongeveer zestig biologische geitenbedrijven (er zijn geen BD-bedrijven bij) Q-koorts vastgesteld, dus 1 op 15. Van de gangbare bedrijven is ongeveer een vijfde besmet. Gerrit Verhoeven, voorzitter van belangenvereniging De Groene Geit, ziet verschillende oorzaken van dit verschil: "Biologische bedrijven zijn meestal een stuk kleiner. Ook zijn het vaak gesloten bedrijven die op eigen kracht groeien. Er is dus minder uitwisseling met an-

dere bedrijven, dus is de kans op besmetting kleiner. Ik denk ook dat biologische geiten een betere weerstand hebben, al kan ik dat niet hard maken. De dieren hebben meer ruimte, ze lopen meer buiten en ze produceren minder, dus hoeven niet op hun tenen te lopen. Dan kun je verwachten dat ze meer kunnen hebben."

Wat volgens Gerrit ook meespeelt is dat bijna alle biologische geitenbedrijven vrij zijn van CL en CAE. Dit zijn chronische aandoeningen die de weerstand aantasten. Op bedrijven waar CL/CAE voorkomt is de kans op een besmetting met Q-koorts groter.

Na de donkere periode hoopt Gerrit dat de zon weer snel gaat schijnen. Er is nu voldoende entstof besteld om komend jaar alle geiten in te enten. En de biologische geitenhouders werken met elkaar samen om de geruimde bedrijven van gezonde lammeren te voorzien. Toch zal het nog wel drie tot vier jaar duren voordat de getroffen bedrijven weer volop op productie zullen zitten. Dat is financieel zwaar, want het Ministerie van LNV keert alleen een bedrag uit per geruimde geit (voor een biologische geit is een hoger bedrag vastgesteld nadat De Groene Geit dit had aangekaart). Dat de geitenhouder geen melk meer heeft om te verkopen is ondernemersrisico. De biologische geitenhouders hopen dat landbouwminister Verburg alles in het werk zal stellen om ervoor te zorgen dat er geen gezonde dieren meer geruimd hoeven te worden. Een petitie met dit verzoek hebben ze haar tijdens de Biovak aangeboden.

Slotbijeenkomst van h

Jan J.C. Saal

Het project BoerENbuur, getrokken door Anne Stijkel, heeft samenwerkingsverbanden opgezet tussen boeren en hun burens. Het doel van dat samenwerken was dat elke boer een aantal zonepanelen op het dak van zijn schuur zou kunnen leggen, om zodoende ook op het gebied van energie aan een beter milieu te werken. Klanten verstrekken een lening van 250 euro aan de boer en krijgen daarvoor zes waardebonnen terug met een waarde van 50 euro per stuk terug. Gedurende zes jaar kunnen ze jaarlijks één waardebonn omzetten in producten die de boer levert, zoals vlees, kaas of bijvoorbeeld een maaltijd.

Er deden 15 boeren mee aan dit

het project boerENbuur

project. Uiteindelijk zijn twaalf van hen erin geslaagd het project succesvol af te ronden. Op 10 december werd de slotmanifestatie georganiseerd in de Balie te Amsterdam. Dat was een drukke, positieve dag. Ongeveer 80 mensen waren aanwezig vanuit verschillende achtergronden; de meesten vanuit initiatieven en organisaties die verbonden zijn met schone energielevering en vanuit initiatieven waarin klanten en boeren een of andere vorm van samenwerking zijn aangegaan. Deelnemers deden verslag van het project en anderen lieten mogelijkheden zien voor verdere investeringen in schone energie. Het geheel werd nog opgevro-

lijkt door Jaap en Betty, een komisch duo uit Amsterdam. Zelf ben ik buur geworden bij De Stadsboerderij in Almere. Bij dit biologisch-dynamisch gemengd bedrijf hebben tot nu toe 60 burens in totaal 18000 euro ingelegd, en daarmee zijn de eerste 20 zonnepanelen op de schuur gelegd. Bovendien zijn de eerste burens alweer gevonden voor de volgende serie van 20 zonnepanelen. Boerin Tineke van den Berg is enthousiast over het project: "Mensen leggen geld in en daardoor voelen ze zich automatisch meer betrokken bij ons bedrijf. Dat is een heel mooi gevoel, alsof ons bedrijf voor een stukje wordt meegedragen door een kring

mensen uit de buurt, maar ook van wat verder weg. En ze komen zes jaar lang terug om hun waardebonnen te besteden. Dat schept een band. En draagt ook nog eens bij aan de omzet. Toch was het in het begin niet zo makkelijk. Onze optimistische verwachting, dat we binnen korte tijd genoeg investerende burens zouden kunnen vinden, werd niet bewaarheid. De burens moesten vaak persoonlijk

worden gevraagd. Een open dag rond dit project (zie foto) heeft ervoor gezorgd dat er voldoende burens intekenden."

Burens blijven welkom

Al is het project Boer zoekt Buur afgerond, de boeren verwelkomen nog steeds nieuwe burens, zie www.boerenbuur.nl. Deelnemende BD-bedrijven zijn De Stadsboerderij in Almere en Ruimzicht in Halle (Achterhoek).

Warmonderhof zoekt melkveehouder

In verband met het voorgenomen vertrek van de huidige melkveehouder is stichting Warmonderhof op zoek naar een ervaren melkveehouder die op de Warmonderhof wil ondernemen. Meer informatie op www.stichting-warmonderhof.nl/vacatures

Dynamisch Perspectief

BD-boeren in het zonnetje

Boerderij Ruimzicht heeft de Ekoland Innovatieprijs gewonnen. Gerjo en Annet Koskamp uit Halle (Achterhoek) kregen de prijs, een koperen schop, op de Biovak uitgereikt van juryvoorzitter en akkerbouwer Jan de Veer. De jury was onder de indruk van de manier waarop Gerjo en Annet hun idealen realiseren tot in kleine details. Alles wat op het bedrijf gebeurt sluit goed op elkaar aan. Ze hebben een mooi rond en zeer gevarieerd gemengd BD-bedrijf. Naast landbouw-idea-

len bouwen ze aan eigen waterzuivering, energie- en watervoorziening en aan sociale en economische netwerken.

Ook BD-fruitteler Harald Oltheten uit het Zeeuwse Oud Sabbinge werd op de Biovak in het zonnetje gezet. Zijn appelsap was volgens bezoekers van de beurs het lekkerste. Acht biologische appelsappen werden door het publiek beoordeeld op uiterlijk, smaak, zoet-zuur verhouding en aroma.

13 maart jaarlijkse landelijke BD-imkersdag: 'De imme en de imker'

Op zaterdag 13 maart komen BD-imkers en belangstellenden bijeen op de jaarlijkse landelijke BD-imkersdag, van 9 tot 16.30 uur. Het thema is: 'de imme en de imker'. Drie imkers spreken over hun 'intieme' verhouding tot de imme. Günther Mancke, kunstenaar en vriend van Joseph Beuys, bovendien ontwikkelaar van de Weibenseiffener Hängekorb, bijt het spits af (in het Duits). Een van zijn laatste kunstwerken is een reusachtige moerdop van was; zo groot dat een mens erin kan zitten, wat een bijzondere ervaring moet zijn. Zodra dat kan hoopt de BD-imkervereniging deze moerdop naar Nederland te halen.

Imker Jos Schuylenburgh geeft in Zweden de BD-bijenstand 'Ella' vorm. De betekenis van de Scandinavische landen voor de bij wordt duidelijk uit de lezingencyclus 'De Volkszielen' die Rudolf Steiner in Kristiania

(het huidige Oslo) hield. Jos zal zich laten assisteren door oud-germanist en verteller van de grote mensheidsverhalen, Frits Burger.

Wim van Grasstek sluit de dag af. Wim houdt door het hele land veel lezingen en is een graag geziene gast bij de regiogroepen. Velen kennen hem van de BD-imkerkursus die hij jaarlijks samen met Albert Muller verzorgt.

In de pauze is aan de boekentafel de nieuwe vertaling van de lezingencyclus van Rudolf Steiner voor de arbeiders aan het Goetheanum 'De Bijen' verkrijgbaar (prijs €19,90). Uitgeverij Christoffor zal op deze dag het eerste exemplaar overhandigen. In het nawoord staat een niet bekend, maar uitgebreid interview met Joseph Beuys over de bijen. Op de boekentafel liggen de publicaties van de werkgroep en een aantal bijenboeken waar vaak moeilijk aan te komen is.

Ook de regiogroepen, die het afgelopen jaar voortvarend van start gegaan, geven informatie. Zie ook www.bdimkers.nl.

U kunt zich aanmelden door voor 3 maart € 25 (met lunch) of € 21,50 (zonder lunch) over te maken op rekening 7171152 o.v.v. BD-imkerdag 2010 t.n.v. A. Varekamp, Wageningen. Ook kunt u aan de zaal betalen. Voor de lunch dient u wel voor 8 maart te reserveren bij Wim van Grasstek, 0317-317180 of per e-mail wvangrasstek@planet.nl. De dag vindt plaats op een nieuwe locatie: De grote zaal van de Hogeschool Helicon, Sokrateslaan 22 A te Zeist.

Koeien zonder oormerken op monumentenlijst

Koeien zonder oormerken en met hoorns zijn zeldzaam geworden in Nederland. Ze behoren tot ons agrarisch erfgoed. Er zijn nog maar enkele tientallen (melk)veehouders die weigeren de gele flappen in de oren van hun koeien te doen. Deze boeren en sympathisanten pleiten ervoor de zeldzame koeien op de monumentenlijst te plaatsen.

'Oormerkweigeraars' - zoals de veehouders worden genoemd die de oormerken niet in de oren van koeien, maar in een doos in de kast bewaren - krijgen een soort boete. Alle melkveehouders in de EU krijgen inkomensondersteuning uit Brus-

sel als compensatie voor de gedaalde melkprijs. De weigeraars krijgen 20% minder premie en in 2010 wil minister Verburg de premie helemaal schrappen. Afhankelijk van de grootte van het bedrijf kan de boete oplopen tot € 10.000. Als dit zo doorgaat zal in de toekomst een koe of stier zonder oormerken alleen nog maar in een museum of prentenboek te bewonderen zijn. U kunt de weigeraars (voornamelijk biologische boeren, waarvan veel BD-ers) ondersteunen door een petitie te ondertekenen op www.koeienzonderoormerken.nl.

Dynamisch Perspectief

Phileen's column

ETEN en GERANIUMS

Phileen Meertens heeft met haar man een biologisch-dynamisch akkerbouwbedrijf in Hensbroek. Ze schrijft columns voor Vrouwen van Nu, het ledenblad van de NBvP. DP mag ze ook plaatsen.

Vorig jaar was ik op de jaarlijkse open dag van de gevangenis. Een interessant bezoek, ik kan het u aanraden ook al is alles er kil en efficiënt. Het meest trieste vond ik de warme maaltijd voor die dag. Een bord doorgekookte macaroni, met wat ondefinieerbare rode en roze sliertjes en als toetje een plastic bakje witte drilpudding. Halal, dat wel en hygiënisch afgedekt met strak getrok-

ken vershoudfolie, maar verder straalde alles aan dat bord uit dat de cateraar met de goedkoopste offerte het boevenmaal mocht bereiden. Dat kale bord macaroni op een tafeltje daar in de gang van de gevangenis, liet me de volle triestheid van de bajes voelen. Voor mij was het klip en klaar dat een misdadiger met dit bord eten nooit tot inkeer kon komen; het was geen voedsel, het was de nood-

zakelijke hoeveelheid calorieën. Als ik dit moest eten zou ik er agressief van worden. En dat is ook precies wat er gebeurt met de gevangenen. Er bestaat zelfs een Amerikaans onderzoek dat aantoont dat gevangenen met een dieet van veel suikers en koolhydraten (normale gevangenskost) veel agressiever reageerden dan gevangenen die verse groenten en vezelrijk eten kregen. Blijkbaar heb je via voeding invloed op het gevoelsleven. Dat is iets wat we intuïtief misschien wel weten maar toch verontrust het me. Stel dat er een kern van waarheid in zit; hoe zit dat dan met

de magnetronmaaltijden in verzorgingstehuizen en ziekenhuizen? Hoe zit dat dan met de maaltijd in het bejaardenhuis van mijn moeder waar de eigen kok net is vervangen door een prijsvechtende cateraar. Wat doet eten met al die mensen die afhankelijk zijn van zo'n instellingschap? Ach, ze zullen in het bejaardenhuis wel niet meteen agressief worden. Maar toch, het lijkt wel of de geraniums in de vensterbanken, sinds de eigen kok weg is, plotseling opbloeien. Het zal toch niet door het eten komen? Welnee het is gewoon de tijd van het jaar, toch??

Het Whizzard Project

Wilka Zelders en haar partner Jhadten Jewall beleefden tien jaar geleden een intens weekje op Kreta, waar ze een bijzonder contact met de elementwezens ervoeren; alsof die hen iets nieuws wilden overbrengen. Niet veel later stroomde de in-

spiratie voor het 'Whizzard-project' bij hen binnen. Het project is erop gericht om de mens (opnieuw) bewust te laten samenwerken met de elementalen of natuurwezens. Deze bevinden zich in het etherisch veld en vormen daarmee een brug

tussen energetische informatie en tastbare werkelijkheid. Volgens Wilka en Jhadten heeft de energetische informatie waarmee de elementalen werken voor hen de vorm van holografische energieblauwdrukken, die er uitzien als multidimensionale

geometrische patronen. De elementalen beschouwen de mens als schepper van zijn eigen werkelijkheid, zoals een tuin, een huis of een heel bedrijf. De visie van een mens op de eigen schepping vormt de energieblauwdruk waarmee de

elementalen werken. Door middel van het Whizzard Project reiken elementwezens ons bepaalde 'zaad-blauwdrukken' of 'basisrecepten' voor schepping aan. Deze kunnen helpen om tot een coherente visie te komen,

die zowel verstand, gevoel, lichaamsbewustzijn als intuïtie omvat. Het project bestaat o.a. uit een set van 36 energiekaarten met energieblauwdrukken. De kaarten zijn uitstekend te gebruiken om via meditatieve

weg af te stemmen op een samenwerkend contact met de elementalen. Ook bij ecotherapie zijn ze waardevol, volgens Hans Andeweg, oprichter van het Centrum voor ECOtherapie. Voor wie dit misschien allemaal

veel te ingewikkeld vindt, kijk gewoon eens even naar de kleurige afbeeldingen op de website: www.wizzardproject.com
Zie ook de advertentie op p. 43.

SEKEM EN DE OASE BAHARYA

Een 12-daagse reis naar Egypte

Vertrekdatum 3 november 2010.

Reisleiding: Dick Blokker en Reitse Koopmans.

M.m.v. het Saffier kwartet; Matthijs Berger (viool), Jozien Jansen (cello), Ewoud Mahler (viool) en Meintje de Roest (altviool).

Sekem is ook in Europa bekend geworden als voorbeeld voor nieuwe ontwikkelingen op het gebied van o.a. landbouw, onderwijs en gezondheidszorg. Het bedrijf werd in 1977 door Dr. I. Abouleish opgericht in de woestijn bij Bilbeis, ten noordoosten van Cairo (zie agendabericht op pag 43). De Vereniging Vrienden van Sekem stimuleert vanuit Nederland het werk van Sekem.

De reis begint in de westelijke woestijn in de oase Baharya.

Hier verblijven we 5 dagen. Deze oase vormt de laatste rest van een groot gebied waarin o.a. graan werd verbouwd. We gaan op bezoek bij boeren, die met Sekem samenwerken. Vanaf de oase maken we een tweedaagse excursie naar de Witte en Zwarte Woestijn waar we in een safarikampje onder de sterrenhemel zullen overnachten.

Op de vijfde dag vertrekken we naar Sekem bij Bilbeis, waar we de rest van onze reis (nog zes dagen) zullen verblij-

ven. We overnachten en eten op Sekem. We zullen verschillende activiteiten meemaken op de school en de opleidingen, waarbij er ontmoetingen plaatsvinden met de medewerkers van Sekem. Ook is er een ontmoeting gepland met Dr. I. Abouleish. Op een aantal dagen zijn er vanuit Sekem excursies naar o.a. de piramiden en de oude stad Cairo.

Vier jonge (beroeps) musici - het Saffierkwartet - zullen ons muzikaal vergezellen. Zij zullen tijdens de reis (ook in de woestijn) spelen; samen met ons, met anderen en voor ons en voor anderen. Met hun muziek leggen zij een verbinding tussen Oost en West.

De deelnemersbijdrage voor deze mooie reis is € 1950. Toeslag éénpersoonskamer is € 280. Voor meer informatie kunt u bellen naar Dick Blokker, tel 026 4426619 of per e-mail info@brandaanreizen.nl. Voor de uitvoerige informatie en het dagprogramma zie WWW.BRANDAANREIZEN.NL

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
info@bdvereniging.nl
www.bdvereniging.nl

Bankrekening voor betaling contributie
147485 tnv Ver voor biologisch-
dynamische landbouw en voeding,
IBAN: NL 04 INGB 0000 147485, BIC:
INGBNL2A

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de
Vereniging voor Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
aan verbreding van de bekendheid van
de biologisch-dynamische landbouw
en aan de verdieping van de inzichten
daarvan. De inkomsten van de
vereniging bestaan uit de contributies
van leden. Daarnaast ontvangt ze
jaarlijks uw warme giften.

Bestuur
Albert de Vries (voorzitter), Ruud
Hendriks, Karin Stolk

Medewerkers bureau
Luc Ambagts (secretaris en
beleidsmedewerker), Bram Gordijn
(secretariaat en boekhouding)

Lidmaatschap
- Lidmaatschap: € 35,-/jaar
- Jongerenlidmaatschap (t/m 23 jaar):
€ 15,-/jaar
- Beroepslidmaatschap: € 200,-/jaar
- Gekoppeld beroepslidmaatschap:
€ 35,-/jaar (voor volgende
beroepsleden van hetzelfde bedrijf)
Voor gedetailleerde inhoud van de
lidmaatschappen zie de website [www.
bdvereniging.nl](http://www.bdvereniging.nl).

DEMETER is het keurmerk van
producten uit de BD-landbouw.

Een lidmaatschap wordt jaarlijks
stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1
december van het lopende jaar heeft
opgezegd. Aanmelden als lid kan via
het bureau of via de website.

Schenken en legaten
De BD-Vereniging is erkend als
Algemeen Nut Beogende Instelling
(ANBI) door de belastingdienst, wat
betekent dat legaten geheel vrij zijn
van successierecht. Schenkingen zijn
vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften
in de vorm van een tenminste vijf jaar
durende lijfrente, notarieel vastgelegd,
zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme
voornemens en wilt u meer informatie,
belt u dan even met het bureau.

BD-beroepsontwikkeling
Boeren en tuinders die interesse
hebben om mee te doen met BD-
beroepsontwikkeling, intervisie of
coaching kunnen contact opnemen
met Luc Ambagts op het bureau.

Preparatenwerkgroep
Het maken van de biologisch
dynamische preparaten wordt begeleid
door de preparatenwerkgroep. Via de
werkgroep zijn per e-mail preparaten te
bestellen: [preparaten@bdvereniging.
nl](mailto:preparaten@bdvereniging.nl). Vermeld altijd uw naam, adres,
telefoonnummer en de hoeveelheid
gewenste preparaten. Betaling
op rekening. Een prijslijst van alle
preparaten en materialen die u kunt
bestellen vindt u op
www.bdvereniging.nl.
Preparatenwerkgroep p/a Stichting
De Wederkerigheid, Hoofdstraat 22,
3972 LA Driebergen, 06-47235401
(voicemail)

DYNAMISCH PERSPECTIEF
2010 - februari - nr 1

Dynamisch Perspectief is
het ledenblad van de BD-
Vereniging en verschijnt 5x
per jaar.
ISSN 1389-7438

Redactie
Ellen Winkel (hoofdredactie),
Andries Palmboom,
Wim Goris, Jan Saal, Luc
Ambagts, Jorien Quirijnen
(Stichting Demeter)

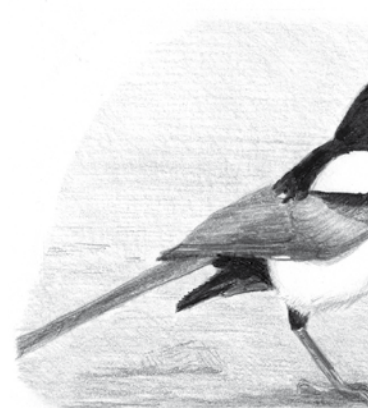
Sluitingsdatum kopij
Aanleveren kopij voor het
lentenummer tot 10 maart
2010. Graag vooraf overleg,
tel. 0344-645420.
Kopij via e-mail: [ellen@
schrijfwinkel.nl](mailto:ellen@schrijfwinkel.nl). De redactie
houdt zich het recht voor
stukken in te korten, te
bewerken of te weigeren.

Vormgeving
Fingerprint Witzhausen
DE, Gerda Peters
Coverfoto: Karin
Stolk (boomgaard op
Warmonderhof)
Druk: Meerpaal Grafimedia,
Tiel
Gedrukt op 9Lives,
55% recycled (25%
post consumer) en FSC
gecertificeerd

Copyright
Overname van artikelen is
toegestaan, mits de redactie
van tevoren toestemming
heeft verleend.

Irritante regels? Meldt het!

Het is soms om gek van te worden. In keukens moeten in verband met legionella-gevaar de brandslangen regelmatig worden doorgepoeld; tegelijkertijd eist de brandweer een verzegelde brandslang! Als ondernemer in de multifunctionele landbouw lopen BD-boeren en tuinders regelmatig tegen zulke onduidelijke en tegenstrijdige regels aan. De Taskforce Multifunctionele Landbouw wil dergelijke knelpunten in wetten en regels verzamelen. Projectleider Helmer Wieringa roept ondernemers

daarom op dit soort knelpunten door te geven op www.antwoordvoorbedrijven.nl/meldpunt. Elke melding wordt beantwoord en kan leiden tot nieuwe oplossingen en betere regels. Op die site staan tevens oplossingen voor eerder gesignaleerde knelpunten. In de eerste helft van 2010 zijn de infolijnen van de landbouworganisaties speciaal opengesteld voor het melden van tegenstrijdigheden in wet- en regelgeving. De speciale meldnummers zijn: LTO Noord 088-888 66 44 (lokaal tarief);

ZLTO 0900-235 95 86 (€ 0,05/min); LLTB 0900-46 36 55 82 (€ 0,04//min).

De eerste verzameling van 33 praktische oplossingen is samengevat in het kompas Multifunctionele Landbouw. Bovendien is een handzame brochure verschenen, die ondernemers alvast op weg helpt in het regeldoolhof: 'Wat mag ik?'. Je kunt het kompas en de brochure 'Wat mag ik?' downloaden van www.multifunctionelelandbouw.nl.

Biologisch-dynamische preparaten maken en toepassen

Rondom Pasen verschijnt 'Biologisch-dynamische preparaten maken en toepassen', een heel praktisch boekje met veel foto's. Het is geschreven door Jola Meijer van de preparatengroep en Albert de Vries, voorzitter van de BD-vereniging. U kunt het bestellen door € 10,- (€ 8,- + € 2,- verzend- en administratiekosten) over te maken op ING 313 786 t.n.v. Ver voor BD Landbouw, o.v.v. uw volledige naam en adresgegevens, met vermelding van: Bestelling Preparatenboekje. Alle beroepsleden krijgen het boekje gratis thuisgestuurd.

De Ekster

Wolter Bos moet uren en uren naar eksters hebben gekeken voor zijn nieuwe boekje 'De ekster'; zoals hij eerder eindelijk veel uren keek naar roodborstjes en koolmeesjes, deel 1 en 2 van zijn serie handzame (12 bij 12 cm) boekjes. Een ekster is een eigenzinnig type, beschrijft Wolter. 'Het lijkt wel alsof de ekster eropuit is

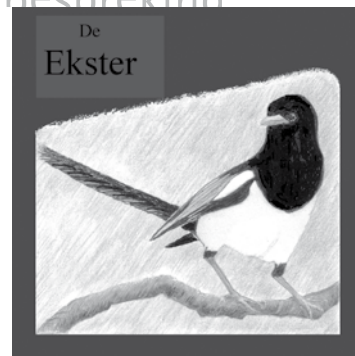
om op te vallen. Hij stapt stevig en zelfbewust over de grond en beweegt op hoge uitkijkposten opzichtig met zijn staart. Enig zelfvertoon lijkt er voor de ekster gewoon bij te horen. Bij het kijken naar eksters kan dan ook een tweeslachtig gevoel optreden, nog afgezien van zijn ongunstige reputatie als gewiekste dief en rover van eieren.' Zoals Wolter

de ekster met woorden typeert, zo heeft Johanna Hoek de vogel met krijt in beeld gebracht. Tekst en tekeningen krijgen evenveel ruimte.

Het boekje is verkrijgbaar in boekhandels met een breed antroposofisch assortiment. Gegevens daarover zijn op te vragen via wolterbos@zonnet.nl.

De prijs is € 9,75.

Boekbespreking

Agenda

>> zie elders in dit nummer

maart, april

Biologica in de provincie

Biologica ontmoet graag burgers die geïnteresseerd zijn in biologische landbouw en voeding. Ze organiseert bijeenkomsten in alle provincies, van 16 tot 18 uur. Data die al bekend zijn: Maastricht 3/3; Den Bosch 4/3 Zwolle 10/3 Utrecht 11/3; Arnhem 17/3; Lelystad 24/3; Den Haag 31/3; Haarlem 14/3; Leeuwarden 22/4. Kijk voor nadere informatie op www.biologica.nl of bel 030-2339970.

6 maart

Workshop zaaien met sterren en planeten

Zie www.kraaybeekerhof.nl

11 maart

Workshop 'Door eendracht meer kracht'

Het Netwerk Vitale Landbouw en Voeding en het project Boer en Buur organiseren een bijeenkomst om ervaringen uit te wisselen voor boeren en burensamenwerking. Plaats: Zorgboerderij 't Paradijs in Barneveld. Kosten: € 6 voor de catering. Tijd: van 16 tot 20 uur. Info en aanmelding: jelleke@netwerkvlv.nl

13 maart >>

BD-Imkerdag

Van 9 tot 16.30 uur. Het thema is: 'de imme en de imker'. Zie www.bdimkers.nl

14 maart en 6 april

Twee seminars over duurzaamheid en spiritualiteit

1 *Duurzaamheid en onze natuur*. Met Hans Andeweg (Centrum voor Ecotherapie): Klaas van Egmond (Universiteit Utrecht): Kees van Veluw (voorheen Agromisa). Rhederoord, De Steeg, zondag 14 maart 2010.

2 *Systeemverandering: komen duurzaamheid en spiritualiteit erin samen?* Met Marja de Vries (auteur *De hele olifant en Samenlevingen in balans*), Herman Wijffels (hoogleraar Duurzaamheid en Maatschappelijke Verandering). Antropia, Driebergen, dinsdag 6 april 2010.

Tijden bij elk seminar: van 13.00 tot 18.00 (inclusief eenvoudige lunch vooraf en borrel achteraf) Kosten: € 136 (voor deelnemers van een organisatie), € 60 (voor particulieren). Informatie en opgave: Marijke Kuipers, info@gaiasira.nl, tel 06-42383361, www.gaiasira.nl

20 maart

Workshop 'Mens en Bij'

Welk verhaal vertellen de bijen

de mens? De beeldtaal van de mythologie, de kracht van het verhaal en de taal, en tenslotte de kunst zijn ons behulpzaam om via het gevoel toegang te krijgen tot de wereld van de bijen. Jos Schuilenburg is biologisch-dynamische boer en imker en woont in Zweden. Frits Burger, oud-germanist, zorgt voor een literaire omlijsting. Fragmenten uit o.a. het "Boerenbedrijf" van Vergilius (eerste eeuw n.Chr.) en uit het Finse epos Kalevala worden voorgerezen. Van 10.00-17.00u, kosten € 60,- incl. lunch, s.v.p. tevoren aanmelden via www.gezondegronden.nl of 070-3569979.

7 en 8 april

Basiscursus moderne paardentractie

Het werkpaard keert terug in de land-, tuin-, en bosbouw. Op de Biovak was veel belangstelling voor de moderne paardentractie apparatuur. De Initiatiefgroep Moderne Paardentractie organiseert een tweedaagse basiscursus om met paarden te leren werken op BD tuinderij Eindeliëng in het

Zeeuwse Rittthem (bij Vlissingen). Er zal veel aandacht zijn voor het werken in de praktijk en alle cursisten kunnen volop zelf met ervaren paarden aan de slag. Dit alles uiteraard onder leiding van ervaren instructeurs. Kosten: 265 euro, incl. lesmateriaal, lunch, 1 x avondeten, excl. overnachting en ontbijt. Meer informatie en/of het aanvragen van een inschrijfformulier: eindelieng@zeelandnet.nl of tel: 0118 478814

14 april

Lezing over 'zwermen'

Op de regiobijeenkomst van de BD-imkers Midden-Nederland vertelt imker Wim van Grastek over allerlei aspecten rond het zwermen van bijen. Vanaf 19 uur op de Kraaybeekerhof in Driebergen. Meer informatie en opgave bij marianwieriks@gmail.com.

21 april

Bio-congres 2010

Het jaarlijks congres voor de biologische sector op Landgoed Rhederoord. Zie www.biologica.nl.

15 mei

Voorjaarsmarkt op de Ommuurde Tuin

Kruiden- en groenteplantjes (o.a. sla, kool, tomaten, pompoenen) en rondleidingen door

de tuinders. Kruidenthee- en azijnen, theeterras en 'ketelsoep'. Entfeest van Groene Takken, demonstraties zelf enten van lekkere paddestoelen en verkoop van paddestoelenproducten. Van 10:00 tot 17:00, vrij entree. Rondleidingen om 11:00 en 14:00. Meer info: www.ommuurde-tuin.nl of tel. 0317-450354.

29 mei

Algemene Ledenvergadering BD-Vereniging

ALV en inhoudelijk programma, deels samen met Grondbeheer BD-landbouw.

12 en 13 juni

Lekker naar de boer

De jaarlijkse landelijke open dagen bij biologische boerderijen. Zie www.lekker-naardeboer.nl.

3-14 november

Reis naar Sekem in Egypte

Ruim 20 jaar geleden stichtte Ibrahim Abouleish het bedrijf Sekem op een kaal stuk woestijn in Egypte. Nu

is het een bloeiende biologisch-dynamische onderneming met groente, fruit, kruiden, thee, koffie, katoen en koeien, waar meer dan tweeduizend mensen werken op het land of in de eigen fabrieken. Langs de Nijl, in de Nijldelta en in de woestijn hebben veel boeren de succesformule overgenomen. Ze werken met Sekem samen. Op het bedrijfsterrein is een crèche en een school voor de kinderen van de arbeiders, een medische kliniek voor de vijftigduizend omwonenden en een opvangcentrum voor gehandicapte kinderen. De laatste ontwikkeling is de oprichting van de Heliopolis Universiteit, waarvan de opening waarschijnlijk in het najaar van 2010 plaatsvindt. Brandaanreizen organiseert een reis naar Sekem en naar andere bezienswaardigheden in Egypte (zie advertentie op p. 39). Voor meer informatie, kijk op www.brandaanreizen.nl of bel Dick Blokker, 026 4426619.

DE WHIZZARD KAARTEN

reis naar de creatieve bron

zie ook het berichtje op pag. 38

Voedt de aarde met je eigen harmonie

Maak contact met elementalen

36 kaarten met informatieboekje

"Het Whizzardproject is geïnspireerd door elementaalwezens, die diep met de Aarde zijn verbonden. Hun trillingsveld kan zich 'verdichten' in vormen en kleuren. De Whizzardkaarten hebben een genezende werking, omdat zij resoneren met een morfisch veld."

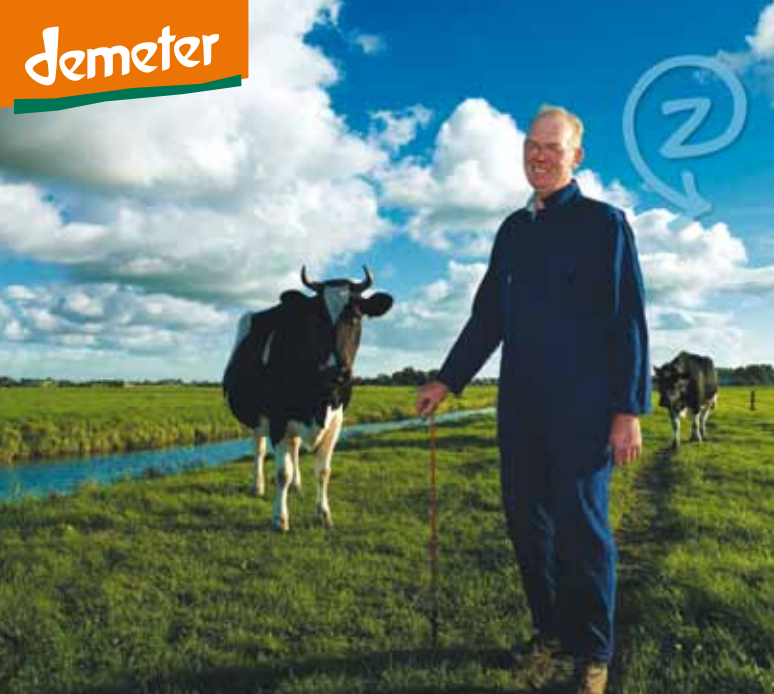
Hans Andeweg - Centrum voor Etherapie

Voor meer informatie en online bestellen:

whizzardproject.com

10% actiekorting voor
lezers van Dynamisch Perspectief
met actiecode: BD2010

demeter

De natuur doet haar werk

Hier laten we de koeien in hun waarde, want de natuur is sterk en slim genoeg om het goed te doen. Ze mogen hun hoorns houden en ze bepalen zelf wanneer en hoe vaak ze naar de volautomatische melkrobot gaan. Dat geeft mij ook meer vrijheid en zo zie ik mijn gezin meer! Ze belonen ons met mooie, gezonde melk en ik hoop nog lang met ze te kunnen werken.'

Henk Brandsma van Ugoclooster
in Bolsward.

zuiver

Eerlijke Zuivel!

Biologisch-dynamische zuivel van niet-onthoornde koeien en niet-gehomogeniseerd. Het beste wat de natuur te bieden heeft!

Wilt u meer weten over onze veehouders? www.zuiverzuivel.nl

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl